

Stanislav Južnič

Kostel med zadnjimi turškimi vpadi in Zrinjsko-Frankopansko zaroto*

1. Uvod

V prejšnjih številkah Zgodovinskega časopisa smo opisali razvoj gospostva Kostel v času najstarejšega ohranjenega urbarja iz leta 1494 in med poskusi naselitve uskokov sredi 16. stoletja.¹ V nadaljevanju preučujemo dokumente ARS in SLA o Kostelu, zapisane v naslednjem stoletju. Dopolnjujemo objavljene raziskave dunajskega in graškega arhivskega gradiva o sosednjem gospostvu Kočevje.² Vire analiziramo po časovnem zaporedju, obenem pa jih poskušamo razvrstiti še po vsebini.

Ob koncu 16. stoletja se kranjski deželni stanovi niso mogli več upirati protireformaciji. Turški napadi na Kostel in Kočevsko so prenehali. Podložniki ob nekdanji turški meji so postopoma izboljševali svoje življenjske razmere, saj jih vihre tridesetletne vojne niso neposredno prizadele. Po stoletju obrambe pred Turki se niso zlahka prilagodili zahtevam oblasti. Pogosto so tihotapili in se upirali stopnjevanju davčnih obveznosti.

2. Turški napadi na Kostel po uskoški naselitvi

2.1. Obrambna in obveščevalna dejavnost sredi 16. stoletja

Plemiči Langenmantli iz Augsburga so kmalu po prvih Lutrovih protestih zakupili gospostvo Kostel. Postali so protestanti kot večina tedanjega kranjskega plemstva. Bojevali so se proti Turkom in sodelovali pri gradnji obmejnih utrd. Z nezaupanjem so spremljali prihod uskokov; nekatere uskoke so s slabim ravnanjem prisilili k odselitvi na Hrvaško. 2. 10. 1577 so trdili, da uskoki pomagajo Turkom, jih sprejemajo v hišah in obveščajo o možnostih za ropanje. Ti Turki so bili predvsem martolozi, bojeviti obmejni prebivalci, ki verjetno niso bili muslimanske vere. S kranjskimi uskoki so se poznali in je lahko prihajalo do medsebojne pomoči. Vsekakor uskoški priseljenci niso mogli ustaviti roparskih vpadov v Kostel, čeprav so bili bolj vajeni orožja od kostelskih poljedelcev.

5. 11. 1545 so Adam Langenmantl, Hans pl.Wernegkh in Jakob pl.Raunach v Ljubljani prosili deželne stanove za pomoč v vojakah in orožju. Zahtevali so tudi 300 pušk.³ Leta 1525

* Razprava je del disertacije branjene leta 1999. Članom komisije akad. dr. Vasiliju Meliku, dr. Janezu Cvirnu in dr. Vasku Simonitiju se najlepše zahvaljujem.

¹ Južnič, Kostel do konca 15. stoletja, ZČ, 53/3 (1999), str. 295–323; Južnič, Kostel med poskusi naselitve uskokov sredi 16. stoletja, ZČ, 55/5 (2001), str. 35–65. V prejšnjih nadaljevanjih objavljenih referenc v tej razpravi ne navajamo ponovno.

² Georg Widmer, Gottschee 1406–1627 Feudal Domain on the Frontier of Empire, Gottscheer Heritage and Genealogy Association, ZDA 2001.

³ ARS, fasc. 282, šk. 411, str. 761–762. Langenmantl je bil zapišan brez oznake plemstva.

Slika 1: Grb Langenmantlov po Valvasorju.

so bili pl.Wernegkhi lastniki polovice graščine Raka (Arch), ki so jo izgubili med letoma 1575 in 1585.⁴ Med sodelovanjem pl.Wernegkhov z Langenmantli v prvi polovici 16. stoletja je lahko prišlo do selitve kmetov Račkih z njihove posesti v Rakah v kostelsko vas Rake. Jakob III. Raunach je bil leta 1528 lastnik Raven (Raunach) ob Pivki.⁵

V naslednjem desetletju je A. Langenmantl še večkrat prosil deželne stanovne za pomoč v vojaki in orožju. 6. 12. 1545 je poročal tudi o zaostanku polmesečnega plačila po 30 gld za strelce, ki so branili mejo pred Turki.⁶

Po popisu 1. 3. 1552 so Kostelci, Poljanci, Kočevarji in Ribničani morali dajati po 30 vojnih obveznikov.⁷ 11. 10. 1552 so deželni stanovi poročali o delovanju Jakoba pl.Raunacha in Adama Langenmantla v gozdovih ob Kolpi na Kranjskem.⁸ 23. 5. 1557 je A. Langenmantl ponovno prosil deželne stanovne za pomoč pri obrambi meje. Želel si je svinca, smodnika, 11–15 pušk in 400, v nadaljevanju pisma celo 500 strelcev. Na koncu dopisa je zahteval še napotitev 8 ali 10 plačanih vojaških mojstrov strelcev v Kostel.⁹ Zahteve so bile upravičene, saj so v tem času Turki vsako leto ropali in požigali po Kostelu.

Pred turško nevarnostjo je bila organizirana obveščevalna služba in kurjenje kresov na visokih hribih. V Kostelu so kurili na Stružnici, novoselski Gorici in na vrhu Jelovice. Pred turškimi roparji so se Kostelci Pobrežci skrivali v prifarski Planini, nekateri tudi v jamah. Gorenjci so se skrivali v gozdovih.¹⁰ Žito so shranjevali v grajskih kaščah, kar so plačevali s štirimi kupnimi merami ovsa.¹¹

Obveščevalna dejavnost je bila izpričana za leto 1479 s prenašanjem »Turških glasov«.¹² Po kostelskem urbarju iz leta 1494 je Oswald iz vasi Brsnik pod gradom prenašal pisma, gotovo tudi o turški nevarnosti.¹³ Od leta 1532 dalje je bilo ukazano, da naj se opozorilni kresovi prižigajo prav tam, kjer se strelja z možnarji in oba načina signalizacije pred turško nevarnostjo nista bila več prostorsko ločena. Druga med smermi signalizacije z ognji in streli je potekala čez: Vinico, Poljane, Črnomelj, Metliko, Kostel, Fridrihštajn, Ribnico, Lož, Ortnek, Turjak, Ig in Ljubljano. V primeru turške nevarnosti so morali stražiti vsi podložniki Kostela,¹⁴ kar jim gotovo ni bilo v veselje.

1. 3. 1553 in 14. 4. 1556 je vrhovni poveljnik izdal ukaz o poštnih konjih vzdrževanih iz finančnega proračuna. Ob drugi smeri čez Kranjsko so imeli postajališča za zamenjavo živali v krajih: Poljane, Kostel, Kočevje, Ribnica, Lož, Bloke, Cerknica, Postojna in Vipava (Gorica). To je bila tudi smer uradne obveščevalne službe. Kostelu najbližja sta bila konjenika glasnika na Skradu. Na Krpelju med Ogulinom in Modrušo je bilo opozorilno kresišče za napade proti Kostelu.¹⁵ Na območju poznejše vasi Maverca ob Kolpi¹⁶ so imeli Kostelci pripravljenega enega izmed 48 konj, ki so čakali na jezdece na Kranjskem, Hrvaški krajini in v Bosni. Graščine in mesta so verjetno vzdrževala še dvakrat toliko poštnih konj.

⁴ Smole, n.d., 1982, str. 410.

⁵ Smole, n.d., 1982, str. 417.

⁶ ARS, fasc. 282, šk. 411, str. 767–768.

⁷ Dimitz, n.d., 1975, II, str. 187.

⁸ ARS, fasc. 283, šk. 411, str. 112–113.

⁹ ARS, fasc. 283, šk. 411, str. 1133–1134.

¹⁰ Žagar, n.d.

¹¹ Urbar Kostel 1570; Umek, n.d., 1982, str. 317; Vasko Simoniti, Vojaška organizacija na Slovenskem v 16. stoletju, SM, Ljubljana 1991, str. 204–205.

¹² Butina, n.d., 1994, str. 13; Simoniti, n.d., 1991, str. 157.

¹³ Južnič, n.d. 1999, str. 310.

¹⁴ Umek, n.d., 1982, str. 31; Simoniti, n.d., 1991, str. 175; Widmer, n.d., 2001, str. 53.

¹⁵ Simoniti, n.d., 1991, str. 161, 165 in 170.

¹⁶ Jože Žagar-Jagrov je aprila leta 1993 poročal o grajskem marofu, ki naj bi dal ime sedanji vasi Maverca.

Kočeovski graščak in štajerski deželni glavar Ivan Ungnad (1493–1564) je leta 1553 predložil kralju Ferdinandu poročilo o utrdbah na Kranjskem. Predlagal je, naj zaradi pogosto pokvarjenega in zanemarjenega orožja postavijo artilerijske mojstre tudi v izpostavljene kraje ob hrvaški meji v Vinico, Kostel in Poljane. Tam naj bi artilerijski mojstri skrbeli za opozorilne strele in ognje.¹⁷ Poveljnik Senjsko-ličke kapetanije je leta 1563 poročal, da ima grad Kostel le 6 hlapcev. Potreboval bi jih vsaj 20, da bi skupaj s kmeti lahko kljuboval Turkom.¹⁸

19. 12. 1555 je Lienhart pl. Attems (Atthimis) za vicedomov urad popisal zaloge na gradu Kostel:¹⁹

Domače žito	22 posod
Smodnik v polovičnih posodah	
Skrinje s krogami za težke trdnjavske puške (kukače, Topplhaggen) ²⁰	
Slaba municija za težke trdnjavske puške	18 posod
Nova municija	500 posod
Ročni metalec	3
Grajski plavž	2

Karlovški kapetan naj bi oskrboval grad Kostel z municijo po nalogu vojaške komisije. Naslednje leto so 10. 9. 1566 za vicedomov urad podrobneje popisali zaloge na kostelskem gradu. Med vojaškim materialom so našli:²¹

	Količina
Težke trdnjavske puške s kovanimi podstavki	17
Izstrelki	12
Krogle za težke trdnjavske puške, skupaj s stotimi predanimi domačemu moštvu	250
Železni šrot	66
Krogle	3
Slab smodnik v posodi	10 funtov
Posoda polna smodnika	36 funtov
Zagozde za konje	20
Kosi pločevine	18 funtov

Na sosednjem Fridrihštajnu so imeli sedem let pozneje 50 težkih trdnjavskih pušk, Kočevarjem pa so jih leta 1576 razdelili še 17. Veliko slabše je bilo v manjših krajih, saj so v Gotenici imeli le 5 težkih trdnjavskih pušk, v Mozlju 9, v Borovcu 4 in v Črmošnjicah 10.²² Grad Kostel je bil med najučinkovitejšimi postojankami za preprečevanje roparskih vdorov na Kranjsko.

¹⁷ Simoniti, n.d., 1991, str. 193.

¹⁸ Žagar, n.d., str. 64.

¹⁹ ARS, Vic. šk. 205, fasc. I/102, str. 39, VI, Lit.Militaria.

²⁰ Arkebuza velikega kalibra od 15 do 24 mm z dvojnimi odbojnimi kavljem in svinčeni krogami, ki so jo pri nas uporabljali tudi za opozorilno streljanje (Simoniti, n.d., 1991, str. 196; Maja Šercer, Vojna oprema i naoružanje u vrijeme bojeva kot Siska 1591–1593, v zborniku Sisačka bitka, Sisak 1994, str. 245).

²¹ ARS, Vic. šk. 205, fasc. I/102, VI, Lit.Militaria.

²² Widmer, n.d., 2001, str. 51, 73, 150.

2.2. Napad na Kostel leta 1577

Deželni zbor iz Ljubljane je 22. 3. 1577 posredoval nadvojvodi poročilo Jobsta (Josipa) Langenmantla o turških vpadih.²³ Poročali so o številu duš v Kostelu in o 160 talerjih, potrebnih za obrambo. Potrebovali so še težke trdnjavske puške in smodnik. Podložnikom v Kočevju, Ribnici, Ortneku, Ložu, Metliki in Črnomlju so naročili pregledovanje okoliških gozdov, v katerih bi se lahko skrival sovražnik.

Nadporočnika na hrvaški meji so obvestili naj se pripravi za vojno proti Turkom, saj bodo sicer morali ljudje te pokrajine zapustiti, kot so mnogi že storili. Prevladalo je mnenje, da je treba mejo zasesti in ponovno začeti vojno. Sumljive ljudi naj bi opazovali. Podložniki ne smejo brez dovoljenja zapuščati Kostela. Cesarski odposlanci naj srčno in silovito delujejo ob meji. Nadvojvodo so prosili naj dovoli deželnemu zboru izdati posebno odločbo za podložniške straže v gozdu.

V ponedeljek, 30. 9. 1577, so Turki napadli Kostel. Pridrveli so »po obedu«, bržkone zgodaj popoldne, kot je poročal J. Langenmantl dva dni pozneje.²⁴ 500 Turkov je napadlo Lešnico ob Dobri južno od Broda na Hrvaškem. Nato so bržkone pri Petrini prebredli Kolpo in napadli Kostel. Langenmantl se je branil s 86 bojnikov, ki gotovo niso bili vsi poklicni vojaki. Dal je tudi zvoniti v cerkvi, verjetno v Trgu pod gradom.

Turki so odpeljali 60 kristjanov, 30 konj, 400 glav velike in male živine ter zažgali 35 hiš. Ob vrnitvi so uporabili nižji prehod čez Kolpo, morda v bližini današnjega mostu pri Slavskem Lazu. Po hrvaški strani so odšli proti Moravicam in Lukovemu Dolu nižje ob Kolpi.

Langenmantl je pustil oskrbnika v gradu in se z ostalim moštvom zapodil za Turki v gozd proti Lukovemu Dolu. Ne vemo kje so zasledovalci prebredli Kolpo. Bilo jih je veliko manj kot napadalcev. Kljub temu so povrnili 180 glav goved, ujeli 6 Turkov in 7 opremljenih turških konj ter osvobodili 3 ujete kristjane.

Čeprav so se Turki umaknili na hrvaško ozemlje, je Langenmantl opozarjal na možnost novih napadov. Domneval je, da tolikšna skupina Turkov ni sama prišla v naše kraje. Trdil je, da bi bilo treba v primeru nadaljevanja vojne s Turki zastražiti prehod čez Kolpo, najraje pri Petrini. Zato je deželnega upravitelja grofa Auersperga prosil še za 25 strelcev oboroženih z mušketai, ki bi branili prehod proti Kočevju, Ribnici, Ortneku, Laščam, Metliki in Črnomlju. S tem naj bi zavarovali kranjsko mejo še pred sv. Martinom (11. november). Potreboval je še 5 sabelj, 5 oprem za črno vojsko in 40 vojakov za obrambo. Svoje predloge je podkrepil s poročilom o streljanju, ki naj bi ga stražarji slišali ravno med pisanjem pisma iz smeri nad 50 km oddaljene Vinice in Ogulina.

Auersperg je že 5. 10. 1577 odobril dodatno orožje, naboje in 25 strelcev za obmejno utrdbo Kostel. Komaj teden dni po Langenmantlovem poročilu je nadvojvoda Karel 10. 10. 1577 v Judenburgu potrdil pomoč.²⁵ Pozorno je zasledoval nemire od turški meji in poudaril pomen Langenmantlove obrambe gradu Kostel. Ni omenil prošnje podložnikov za oprostitev davkov.

Tudi deželni stanovi so odgovorili 5. 10. 1577, le tri po Langenmantlovem pismu. Pismo je potovalo v Ljubljano manj kot dva dni. Že naslednji dan, 6. 10. 1577, so na Kranjskem vpoklicali vojsko, pred tem pa so objavili splošen poziv k orožju v Hrvaški in Slavonki krajini. Vendar Turki dežel niso zapustili, temveč so 6. 10. 1577 in še tri naslednje dni oble-

²³ ARS, Stan. I, fasc. 287, str. 1551–1552.

²⁴ ARS, Stan. I, šk. 421, str. 1717–1723.

²⁵ ARS, Stan. I, fasc. 1739, šk. 421, str. 1739.

gali Gvozdansko. Sam Ferhat beg je z vojsko gradil most na Uni pri Novem. Obramba je bila šibka, saj je Ivan Auersperg sporočal iz Steničnjaka, da ima le 600 vojakov, Ferhat beg pa desetkrat več. S tolikšno silo je Turkom v oktobru uspelo zavzeti še kastel Bojno in Sračice.²⁶

2.3. Turki oropajo Trg Kostel

Maja leta 1578 so Turki z zvijačo zasedli trg Kostel.²⁷ Preoblečeni v hrvaške kmete z dojenčki in orodjem so prosili za sprejem kot begunci pred Turki. Zaradi prepričljivosti je bilo med njimi vsaj nekaj resničnih kmetov iz soseščine onkraj Kolpe, drugače se prevara ne bi posrečila. Kostelci so tudi v tistih nemirnih časih gotovo znali ločiti sosednja narečja iz Gorskega kotarja od govorov iz bolj oddaljenih območij ali iz Bosne.

Navidezni begunci so ponoči odprli vrata močni turški četi. Ta je Trg oplenila in požgala, prebivalce pa pobila. Poročilo izrecno omenja le Trg in ne gradu Kostel, ki je bržkone ostal nepoškodovan.²⁸

Sočasno so druge turške čete ropale po Kočevskem in oblegale Metliko med 28. 3 in 1. 4. 1578.²⁹ O obleganju so bili izdani tudi »Turški listi«. Vračajoče se Turke je dne 22. 5. 1578 presenetil novi komandant Hrvaške in Primorske krajine Ivan Ferenberger. Glavni odred 5000 Turkov so ovirali ujetniki in plen, zato se je težko branil. Nad 900 Turkov je bilo ubitih pri Topoloviciu.³⁰ Njihove glave so zakopali v trdnjavo pod Dubovcem v Krajini, pozneje imenovano Karlovac, ki so jo uradno začeli zidati naslednje leto.

2.4. Kostelci pri gradnji Karlovca

21. 6. 1578 je J. Langenmantl poročal v Ljubljano o delavcih, ki so bežali z gradbišč poznejšega mesta v Karlovac na svoje domačije v Kostel. Ni navedel števila in imen ubežnikov.³¹

Karlovac so gradili po sporazumu med nadvojvodo Karlom in zvečine protestantskimi deželnimi stanovni.³² Sad dogovora je bila tudi nastavitev blagajnika Vojne krajine J. Langenmantla, ki je od marca 1579 skrbel za financiranje del v Karlovcu.³³

17. 5. 1579 se je nadvojvoda kot vrhovni vojaški poveljnik na Hrvaškem obrnil neposredno na J. Langenmantla, ki naj bi zagotovil potreben denar za gradnjo Karlovca ter plače delavcem in vojakom, ki so jih varovali.³⁴ 3. 7. 1579 so Langenmantl, arhitekt Martin Gambon (u. 1591) iz severne Italije, tajnik M. König in drugi uradniki prispeli na gradbišče, 13. 7.

²⁶ ARS, Stan. I, fasc. 421, str. 1717–1723; Vasko Simoniti, Prispjevki k poznavanju turških vpadov. II del: Od leta 1576 do začetka gradnje Karlovca leta 1579, ZČ 34 (1980), str. 93.

²⁷ Reisp, n.d., 1990, str. 15. Po Podlogarju (n.d., str. 131) je do napada prišlo aprila istega leta. Maja in junija 1578 so se začele okvirne priprave za Khevenhüllerjevo »Defensions Expedition in Crabaten«, istega leta pa so Turki oplenili tudi širše področje Kočevske (Simoniti, n.d., 1991, str. 220–221; Zgodovina Slovencev, CZ, Ljubljana, 1979, str. 272).

²⁸ Dimitz, n.d., 1875, III, str. 67; Reisp, n.d., 1990, str. 15; Podlogar (n.d., str. 121) trdi nasprotno.

²⁹ Dimitz, n.d., 1875, III, str. 67.

³⁰ Skubic n.d., str. 520.

³¹ ARS, Stan. I, fasc. 3, šk.877, fasc. 42 (Simoniti, n.d., 1980, str. 98).

³² Peter Štih, Vasko Simoniti, Slovenska zgodovina do razsvetljenstva, Korotan, Ljubljana, 1996, str. 202–203.

³³ Milan Kruhek, Karlovac. Utvrde, granice i ljudi, Matica hrvatska, Karlovac 1995, str. 67–68.

³⁴ ARS, stanovi I, fasc. 163/164, šk.286, str. 1325–1333; Kruhek, n.d., 1995, str. 23.

1579 pa so začeli z gradnjo.³⁵ Leta 1579 je Langenmantl sprejel 14.500 forintov za gradnjo in za delavce.³⁶ Oktobra 1581 je zbolel. Julija 1582 je bil skupaj z drugimi voditelji del zunaj gradbišča, s čimer so si prislužili očitke odposlancev, ki so pregledovali zidavo mesta.³⁷ 5. 7. 1587 je Langenmantl podpisal poročilo o stanju in gradnji Karlovca.³⁸ Skrbel je tudi za financiranje utrjevanja mesta Slunj.³⁹ Karlovac je zapustil leta 1589.⁴⁰ Zaradi težav, ki jih je imel po cesarskem posegu leta 1567 s katoliškimi župniki v Kostelu, se je Langenmantl bolje počutil v manj kot 50 km zračne črte oddaljenem Karlovcu, najbolj protestantskem mestu v Krajini. Že od ustanovitve mesta sta bila v Karlovcu dva predikanta, ki sta večinoma pridigala v nemškem jeziku. Leta 1597 je bila v Karlovcu zgrajena protestantska cerkev, ki se je obdržala do leta 1645.⁴¹

16. 7. 1597 je gospodstvo Kostel plačevalo po 2 gld doklad za dela v Karlovcu. Sosednja gospodstva so plačevala več, med njimi Poljane 8, Metlika 10 in Kočevje 21 gld.⁴²

2.5. Zadnji turški napadi na Kostel

Turški napadi na Kostel so se nadaljevali leta 1582 in 1584. Leta 1585 so napadli dvakrat, prvič tik pred Marijinim vnebovzetjem, 24. 10. 1585 pa Defter paša s 9000 možmi, ki so jih kristjani potolkli pri Slunju.⁴³

Leta 1592 so Turki pustošili po južnih kočevarskih vaseh Spodnji in Zgornji Škrilj, Spodnja in Zgornja Muha vas, Verdreng, Spodnji in Zgornji Pockstein ter Spodnji Log. 4000 vojakov iz Karlovca je prišlo na pomoč, tako da se je 18000 Turkov moralo umikati. Le manjše število jih je prišlo do mostu. 8000 jih je bilo posekanih, tako da je bila Kolpa rdeča od turške krvi.⁴⁴

Po porazu pri Sisku 22. 6. 1593, Turkov ni bilo več v Kostel. 21. 9. 1593 je deželni glavar v Metliki izdal poročilo s popisom vojaštva na štirih gospodstvih, med njimi na Poljanah in v Kostelu.⁴⁵

22. 5. 1595 so v Ljubljani izdali poročilo o organizaciji obrambe meje v Kostelu, Poljanah, Kočevju, Ribnici in Ložu.⁴⁶ Po popisu iz leta 1596 je imela kostelska signalno-opozorilna točka štiri 1,5 funtne možnarje, petnajst pušk z naslonjali in več drugih pripomočkov. Signalna točka je bila zunaj zemljepisnih meja Kostela na Škrilju.⁴⁷

³⁵ Kriegsarchiv, Wien, IÖKR, Prot. II nr. 22, s. 3, julij 1579; Kruhek, n.d., 1995, str. 25; Simoniti, n.d., 1991, str. 242.

³⁶ KA, IÖKR, oktober 1579, prot. II, s. 156, št.2; Kruhek, n.d., 1995, str. 26.

³⁷ Kruhek, n.d., 1995, str. 72.

³⁸ Kruhek, n.d., 1995, str. 30.

³⁹ Kruhek, n.d., 1995, str. 74.

⁴⁰ Kruhek, n.d. 1995, str. 78.

⁴¹ Zgodovina narodov Jugoslavije, n.d., 1959, str. 394 in 398.

⁴² ARS, Stan. I, fasc. 163, šk.286, str. 1390.

⁴³ Tomšič, n.d., str. 98.

⁴⁴ Ecker, n.d., 15. 8. 1892, str. 4.

⁴⁵ ARS, Stan. I, fasc. 290 b, str. 1439–1444.

⁴⁶ ARS, Stan. I, fasc. 291, šk.438, str. 599–600.

⁴⁷ »Oberwald des Schloss Khostel auf des Perg Gschrill genant« (Vasko Simoniti, Organizacija obrambe pred Turki na ribniškem območju v 16. stoletju, Kronika 30 (1982) str. 102 in 107; n.d., 1991, str. 174 in 176).

Slika 2: Trg Kostel po pol stoletja starem akvarelu.

3. Davki na gospostvu Kostel v času zadnjih turških vpadov

Listina z dne 17. 11. 1553,⁴⁸ pravzaprav vidimus iz leta 1515, poroča o sporu med Adamom Langenmantlom in sosesko (nachbarschaft) Kostel sestavljeno iz vseh kostelskih podložnikov. Tržani niso bili posebej navedeni.

Nenehne grožnje martolozov ob nemirni meji so gospodarsko močno prizadela prebivalce Kostela. Zato so si prizadevali za zmanjšanje doklad. 17. 7. 1560 so Kostelci in Poljanci poslali nadvojvodi prošnjo za spregled urbarialnih davkov in doklad pri mitnici Sv. Vida nad Reko.⁴⁹

Prošnjo naj bi odobrila deželni glavar Jacob pl. Lamberg (u. 1569) in kranjski vicedom Georg Höfer s Hasberga (Planine), zastavni gospod Matene med letoma 1564–1591 ter Planine pri Rakeku in Wallenburga pri Radovljici od leta 1577. V uradnem dodatku k prošnji so poleg Kostelcev in Poljancev navedli še podložnike Fiume (Reke) in Rieg (Kočevske Reke).

9. 9. 1566 je nadvojvoda v Gradcu upošteval poročilo komisije in na polovico znižal doklade podložnikov gospostva Kostel. Ukaz je sprejel tudi vicedom Höfer.⁵⁰

Zaradi nemirne meje je tudi graščak Langenmantl večkrat prosil za odpis davkov. Najstarejši dopis o njegovem plačilu zastavne vsote za Kostel je ohranjen za leto 1571.⁵¹ Leta 1575 je J. Langenmantl poročal o težavnem življenju ob meji v Kostelu.⁵² Hiše so bile požgane in težko je bilo poskrbeti za naselitev v njih. Podložniki so se izseljevali na druga gospostva, zato se ni dalo pobirati davščin. Že njegov oče ni mogel zlahka izterjati plačilo tretjega in šestega pfeniga, posebnega novega davka na vsako kupčijo med podložniki.⁵³ Seveda so se tudi Kočevarji med letoma 1574–1577 upirali plačevanju te novosti in se sklicevali na »staro pravdo«. Upirali so se tudi drugim novostim reformiranih urbarjev iz sedemdesetih let šestnajstega stoletja, s katerimi je nadvojvoda skušal pridobiti denar za obrambo pred Turki: glavarini, tedenskemu pfenigu in predvsem hišnemu ali hubnem goldinarju, ki naj bi ga plačevali ob vsakem dedovanju.⁵⁴ Kmalu po uvedbi teh novih davkov so turški napadi na Kostel prenehali in so si podložniki lahko mislili, da gre denar predvsem za stroške tridesetletne vojne.

13. 1. 1575 je nadvojvoda odgovoril iz Gradca naj zakupnik Kostela vsako leto plača 100 gld.⁵⁵ 9. 7. 1575 je Langenmantl ponovno pisal nadvojvodi o težavah s tlako ob meji,⁵⁶ ki naj bi jih imel že njegov oče Adam. Podobno pismo je pisal tudi deset dni pozneje, 19. 7. 1575.⁵⁷

3. 5. 1577 so kostelski podložniki pisali pismo vicedomu in nadvojvodi Karlu.⁵⁸ Pisar pisma ni datiral, zapisal pa ga je verjetno na gradu Kostel. Podpisal je Peraisa (Petra) Huette-rja iz Novih sel in Marttina Khlarischa (Klariča) iz Banje Loke.⁵⁹ Na ohranjeni kopiji ni križcev, ki bi ju narisala oba nepismena kostelska podložnika.

⁴⁸ ARS, Zbirka listin, po sporočilu Borisa Golca 20. 8. 1998.

⁴⁹ ARS, Vic. šk. 278, fasc. I/141, XXII–11.

⁵⁰ ARS, Vic. šk. 278, fasc. I/141, XXII–11.

⁵¹ ARS, Stan. I, fasc. 286, str. 280.

⁵² ARS, Stan. I, fasc. 287, str. 5–6.

⁵³ Glede na obliko zapisa je dajatev verjetno znašala 50% od vseh transakcij, medtem ko so Kočevarji plačevali deseti in dvajseti pfenig, skupaj le 15%.

⁵⁴ Widmer, n.d., 2001, str. 26 in 71.

⁵⁵ ARS, Stan. I, fasc. 287, str. 11.

⁵⁶ N.d., str. 295.

⁵⁷ N.d., str. 301–302.

⁵⁸ ARS, Stan. I, fasc. 287, str. 1585–1586.

⁵⁹ Urbar, 1570, n.d., str. 31 (Gregur) in 38.

Kostelci so se sklicevali na najemnika Kostela Langenmantla in prosili deželnega kneza naj jih oprosti plačevanja tedenskega pfeniga. Proti tej dajatvi so se upirali tudi Kočevarji, med letoma 1613–1617 posebno v Kostelcem sosednji Reki.⁶⁰

Dedni sovražniki Turki so Kostelce pognali s kmetij, ki so jih pred tem dolge ure obdelovali z lastnimi rokami. Od vse letine jim ni ostalo nič pridelka. Njihove ženske in otroci se morajo ponoči skrivati v gozdovih, kjer jih ogrožajo divje zveri in v divjini plenijo tudi njihovo delovno živino. Tako bodo kmalu ostali brez konj, ki so bili temelj kostelskega gospodarstva.

V januarju bi morali plačati tedenski pfenig. Vendar ne zmorejo, saj morajo biti vseskozi na preži pred sovražnikom. Nadvojvoda naj najemniku Langenmantlu priporoči, da jim bo spregledal desetino in tedenski pfenig. Za oprostitev od mitnine niso prosili, saj zaradi nemirne meje trgovanje čez Kolpo ni bilo donosno.

20. 5. 1577 je nadvojvoda Karl v Gradcu izdal ukaz za obrambo pred Turki.⁶¹ Zapovedal je nabavo kamna, apna, peska, desk in drugih pripomočkov za gradnjo obrambnih utrd. Delavce je v času gradnje osvobodil plačila davkov. Odobril je izplačilo 100 gld za oglednike ob meji. Pri obrambi naj bi sodelovali »vsi na Kranjskem rojeni ljudje«, gotovo pa tudi priseljeni uskoki.

Kostelcem je ukazal poslati tesarje in druge obrtnike, ki bodo gradili in popravljali utrde, verjetno tudi grad Kostel. Tedenski pfenig naj Kostelci kar obdržijo, dajati pa morajo oborožene ljudi iz svojih vrst.

23. 12. 1578, pol leta po turški zasedbi Kostela, je Langenmantl pisal deželnim stanovom v Ljubljano.⁶² Ni označil ali je zapis nastal v Kostelu, ki so ga po požigu Trga morda že usposobili za bivanje.

Langenmantlove grajske zaloge je požig močno prizadel. Na srečo je imel nekaj žita in vina varno uskladiščenega v Thurnu pod Brestanico na Štajerskem, dovolj daleč od hrvaške meje. Zaradi pomanjkanja je prosil za spregled plačila zastavnine ter tretjega in šestega pfeniga na gospostvu Kostel. Skladiščnik deželnih stanov naj bi mu izdal žito in vino na račun, da bi lahko oskrbel tudi kostelskega župnika.

11. 2. 1579 je nadvojvoda Karel v Gradcu osvobodil kostelske podložnike plačevanja tretjega in šestega pfeniga in s tem končal dolgoletni spor. Upošteval je njihovo prošnjo z dne 3. 5. 1577, ki jo je Langenmantl podprl 23. 12. 1578 in jo kar petkrat omenil leta 1579. Langenmantl je leta 1579 poročal nadvojvodi tudi o turških vpadih.⁶³ Zaradi pomanjkanja je del zastavne vsote za Kostel pokrival iz dohodkov od svoje posesti Thurn pod Brestanico in od tam uvažal živila. Opisal je tudi delovanje kostelskega župnika in grajskega oskrbnika, ki je živel ob sami meji.⁶⁴

Langenmantlov vohun iz Ogulina je poročal o Turkih, treba pa je bilo plačevati še druge obveščevalce.⁶⁵ Poleg tega je imel tudi stroške z vzdrževanjem gradu in moštva. Turki so vdiral v deželo tudi po dvakrat na leto in prizadejali ogromno škode, »posebno zadnjič, ko so odpeljali iz Kostela 60 ljudi in 30 konj ter požgali 35 hiš skupaj s tam spravljenim žitom in živino«. Glede na zapisano škodo je šlo za napad 30. 9. 1577, ki je bil očitno najhujši v tej

⁶⁰ Widmer, n.d., 2001, str. 26, 115, 118, 120.

⁶¹ ARS, Stan. I, fasc. 287, str. 1601–1602.

⁶² ARS, Stan. I, fasc. 288, str. 281–282.

⁶³ ARS, Stan. I, fasc. 288, str. 1803–1806.

⁶⁴ N.d., str. 1803–1804.

⁶⁵ N.d., str. 1804–1805.

dobi. Podložnikom ni ostalo niti seme za setev. Zato graščaku niso mogli plačati desetine od prirastka.

Langenmantl in njegovi podložniki so med velikimi nesrečami ob nemirni meji družno prosili vladarja za milost. V skupni stiski so bili odnosi med luterancem Langenmantlom in podložniki dobri, čeprav ne vemo, koliko Kostelcev je prestopilo v novo vero. V devetdesetih letih so imeli v Kostelu protestantskega župnika in ob njem domačega katoliškega kaplana.

Leta 1579 je bilo izdano poročilo od dajatvah v Kostelu.⁶⁶ 29. 11. 1583 je vicedom izdal dopis o Langenmantlih in njihovi posesti v Kostelu.⁶⁷ Kostel naj bi dajal letno 200 fl,⁶⁸ vendar je v resnici plačeval komaj petino te vsote.

Poročilu deželnih stanov je bilo priloženo poročilo J. Langenmantla. Za junij naj bi plačal 304 fl, za maj pa 287 fl 24 kr. Langenmantl je se je pritoževal čez vlahe (uskoke) in našteval težave s tlako. Dajatve je ovirala celo kuga, ki jo je raziskovala tudi komisija.⁶⁹ Kuga je leta 1546, 1578 in 1600/1601 zajela Kočevje in v Kostelu povsem opustošila nekatere vasi.⁷⁰

Leta 1579 je J. Langenmantl začel dolgotrajno tožbo proti Francu Gallu pl. Gallernsteinu (u. 1614), zakupniku Ribnice in posestniku na Bizeljskem. Tožil ga je, češ da je Langenmantlovim kmetom preprečeval plačevanje desetinskega žita in ga zahteval zase. Za priče so bili vabljeni podložniki obeh plemičev, vendar med njimi ni bilo Kostelcev.⁷¹ Tožba se je nadaljevala še v 17. stoletju.

Leta 1585 so farani župnije Kostel prosili za spregled plačila mitnine za sol in primorsko vino, ki je znašala 20 kr od soli in prav toliko od bokala vina. Kostelska fara na habsburški strani meje je trpela pomanjkanje, saj je morala živež dajati poslom in vojakom. Vzdrževali so še krščanske ljudi na hrvaški strani, ki naj bi preprečili prehod Turkov skozi gozdove. V zadnjem letu so pomagali oboroževati ljudi na Hrvaškem za boje proti turškemu paši.

»Krščanske duše« kostelske fare so bile vsako uro in vsak dan, tudi ponoči, ogrožene od Turkov. Morali so se skrivati med divjimi živalmi, in trepetati za svoje hiše in imetje pred martolozji, ki so prihajali v skupinah po 65 in več oseb. Med potovanji na morje proti St. Vidu nad Reko skozi velike in nevarne gozdove, ki jih v enem dnevu ni bilo mogoče prepotovati, so zaslužili komaj za sol in druge hišne potrebščine. Pogosto so jedli neslano hrano. Zato so prosili za oprostitev plačila mitnine pri prevozu soli od morja, ki so jo zaračunavali oboženi graničarji, višji oskrbnik mitnic na Kranjskem in oskrbnik mitnice na St. Vidu.⁷²

25. 10. 1586 je nadvojvoda Karel iz Gradca poslal kranjskemu vicedomu odgovor na prošnjo Kostelcev. Opozoril je na škodo, ki bi nastala, če bi dovoljenja izkoristili za tihotapstvo.⁷³

31. 7. 1586 so v Ljubljani popisali dajatve od točenja vina v Kostelu. Plačali naj bi: Marina Marintschin 3 krone, gospod Adam Langenmantl 8 kron in Martin Zallevitsch 3 krone.⁷⁴

Marina Marinč je bila Kostelka, Martin Zalevič pa ne. Za razliko od Langenmantla nista bila zapisana kot »gospoda«, saj sta bila bržkone gostilničarja. O legi kostelskih gostiln ni podatkov pred 18. stoletjem.

⁶⁶ ARS, Stan. I, fasc. 207 a, str. 153.

⁶⁷ ARS, Stan. I, fasc. 289 a, str. 575–581.

⁶⁸ N.d., str. 576.

⁶⁹ ARS, Stan. I, fasc. 289 a, str. 277–278.

⁷⁰ Ecker, n.d., 15. 7. 1892, str. 3; Steska, n.d., 1896, str. 213; Tone Jurkovič-Butinov od Krkovih, sporočilo, junij 1995.

⁷¹ SLA-H, Karton 93, Heft 18, str. 73–94.

⁷² ARS, Vic. šk. 182, fasc. I/102, XXII–8.

⁷³ ARS, Vic. šk. 182, fasc. I/102, XXII–8.

⁷⁴ ARS, Stan. I, fasc. 289 b, str. 1030.

Herrn Froniandtmairer phelidtror forschung, ofus
 Herrers Verlangernigthud auf zinsan. baya. ltr. und
 mit nistau dabar für furs. Durch baysenno Herrord.
 unig nistreibs. Will nist sollist zu furs
 of. und bost. zu baysenno gotwostne, für ainf,
 von f. of und bost. Erst frey. ltr. baysenno
 zinsan. baya. ltr. und bost. dan selbnu nist für
 gesehsamb brestly.

P. H. E. und bost.
 Gesehsamb brestly.

Herrn Froniandtmairer phelidtror forschung, ofus
 Herrers Verlangernigthud auf zinsan. baya. ltr. und
 mit nistau dabar für furs. Durch baysenno Herrord.
 unig nistreibs. Will nist sollist zu furs
 of. und bost. zu baysenno gotwostne, für ainf,
 von f. of und bost. Erst frey. ltr. baysenno
 zinsan. baya. ltr. und bost. dan selbnu nist für
 gesehsamb brestly.

Slika 3: Zadnja stran Langenmantlovega poročila 23. 12. 1578 z njegovim podpisom (ARS, Stan. I, fasc. 288, str. 282).

4. Kostelski trgovci konec 16. stoletja

4.1. Tovorniki in trgovina s primorjem

Kostel je bil središče pomembne tranzitne trgovine med primorjem in osrednjo Kranjsko. Kostelski tovorniki so imeli veliko tovornih konj in goved, ki niso bili naštet med dajatvami.

Dovoljeni del kostelske trgovine je bil predvsem krošnjarjenje z lastnimi pridelki po patentu iz Linza leta 1492.⁷⁵ Kostelci so izkoriščali tudi privilegije za posredniško trgovino med morjem in Ljubljano, ki jih je cesar dal uskokom ob naselitvi. Tako je bilo precej kostelskih trgovcev zapisanih v mitninskih knjigah mesta Reka.

Veliko donosnejše je bilo tihotapstvo, predvsem soli. Tri četrtine pridelane soli z otoka Paga so podložniki iz (Novega) Vinodola, Kostela in Kočevja tovorili mimo Reke po tihotapskih poteh.

Tihotapstvo mimo habsburške Reke proti Bakru, svobodnemu mestu Frankopanov in pozneje Zrinjskih, so podpirali tudi kostelski graščaki ter hrvaški tovorniki.⁷⁶ Kočevski mestni svet in sodnik sta leta 1586 svetovala vicedomu, naj pri prehodu Brod na Kolpi postavi posebne paznike, ki bi ustavljali tihotapce.

4.2. Oprema kostelskih tovornikov

Povprečna Kostelska kmetija je bila obremenjena z dvajsetimi soldi⁷⁷ tovarnine na leto. Skupna kostelska tovarnina je dosegala 1170 ss ali 780 kr. Domnevamo, da so vse Kostelske hube z denarno dajatvijo tovarnine leta 1494 povrnile stroške za vsaj 20 tovorjenj v Ljubljano ali do morja v eno smer.

Kostelci so tovorjenje za graščino sprva opravljali v naravi tako, da so podložniki z več hub skupaj prepeljali tovor. Leta 1494 so vse cele hube plačevale po tretjino cene tovorjenja na razdalji 100–150 km.⁷⁸

Leta 1570 je bilo v Kostelu popisanih 105 konj in 135 volov. Leta 1516 je bila v Ljubljani cena voliča 5 do 6 gld, cena tovrnega konja največ do 9 gld, tovarnina od Ljubljane do Reke pa je veljala 47 kr. Za pot dolgo 100 do okoli 150 km so znašale tovarnine brez mitnine 40 do 45 kr ali 20–30% nakupne cene. Za mitnine je bilo treba odšteti še 10 do 11%, po letu 1596 celo 22% kupne cene tovorjenega vina. Potne stroške je bilo treba plačati za tri tovornike, ki so lahko oskrbovali 6 tovornih konj. Cenejši je bil vozni promet, kjer so trije konji za vprego vlekli težo 6 do 7 tovorov, gonila pa sta jih le voznik in hlapec. Z upoštevanjem nihanja cen in kupne moči so bile tovarnine med letoma 1516 in 1620 približno enake.

Leta 1618 je tele stalo 106 2/3 kr. Dninar je tisti čas zaslužil 9 kr na leto. Tovornik med Gradcem in Ljubljano (okoli 200 km) je imel čistega zaslužka za 40 dnin ali za 3 teleta. Čisti dobiček tovorjenja od Ljubljane do obale in nazaj je tovarniku navrgel za četrtno voliča ali za šestino konja, s katerim je tovoril,⁷⁹ če zanemarimo potne stroške.

⁷⁵ Marija Makarovič in Eva Lenassi, Slovenska ljudska noša v besedi in podobi, Četrta zvezek, Kostel, Ljubljana 1989, str. 3; Widmer, n.d., 2001, str. 131.

⁷⁶ Žagar, n.d., str. 103–104.

⁷⁷ 13 kr 1 den (Kos, n.d., 1991, str. 166).

⁷⁸ Cena tovorjenja od Kostela do morja (Bakar ali Reka, cca.60 km) ali do Ljubljane (cca.100 km) je bila manjša od cene 40–45 kr za tovorjenje po poti 100–150 km leta 1516 (Ferdo Gestrin, Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem, SM, Ljubljana 1991, str. 286).

⁷⁹ Gestrin, n.d., 1991 str. 286, 287 in 288.

12. 1. 1576 je obed južno od Ljubljane v Markah stal 9 kr, hlevarina za noč in dan pa 3 kr. Leta 1578 je bilo treba za star ovsu odšteti 40 kr. Krma z 1/48 ljubljanskega stara ovsu po posameznem konju je bila enaka v vsej deželi in naj bi imela tudi enako ceno. V Koschani (Košani) na Notranjskem je leta 1627 funt govedine stal 3 pfenige 1 vinar, kravje in slabo volovsko meso pa 3 pfenige. Funt koštrunovega mesa je stal 4 pfenige, drugo meso pa 3 pfenige. Za 4 pfenige se je dobilo dva kosa kruha težka po 2 funtov,⁸⁰ kot so jih dajali kostelskim podložnikom za dan tlake leta 1603.

Na poti med Metliko in Bakrom krma, hrana in prenočišče niso bili cenejši kot v Ljubljani. Ob vsakem prenočišču je bilo treba plačati oskrbo za enega konja in pol človeka po tovoru; v primeru prevoza z vozovi pa manj. Oskrba konja in pol oskrbe človeka je veljala 12. 1. 1576 v Markah gotovo nad 12 kr, kar je več od četrtrine tovarnine od Metlike do Bakra v eno smer.

Z vsemi svojimi konji so lahko Kostelci naenkrat prepeljali 105 tovorov po 150 kg ali 15,75 ton. Podložniki Kostela, Poljan, Kočevja in Gerovega⁸¹ so konec leta 1585 v enem mesecu prepeljali okoli 3000 do 4000 reških staričev žita. Prevoz od metliškega ozemlja do Bakra je naročil senjski trgovec Matija Daničič⁸² za potrebe Benečanov. En sam beneški trgovec je kupil okoli 400 starov tega žita.⁸³ Pri prevozu tovara se je skušal izogniti reški mitnici, vendar se je zaradi burje vseeno moral zateči v reško pristanišče. Tam so njegov tovor obravnavali kot kontrabant. Ladji so odvzeli krmilo, da ni mogla izpluti, dokler niso končali postopka proti trgovcu.⁸⁴

Če bi bil reški star enak bakarskemu,⁸⁵ bi skupni tovor meril okoli 140.000 l pšenice. Pri gostoti pšenice 1 kg/l, je bil tovor težak okoli 140 ton. Treba je bilo torej odpeljati 933 tovorov težkih po 150 kg. Kostelci niso tovorili sami, saj bi moral vsak kostelski konj v povprečju prenesti skoraj 9 tovorov po 150 kg iz Metlike v Reko. Tega gotovo ni bilo mogoče opraviti v enem mesecu.

Prevoz 933 tovorov je terjal 6531 delovnih dni.⁸⁶ Če je bila pot neotovorjenih konj nazaj od Bakra v Metliko za polovico hitrejša, pomeni to skupno okoli 10.000 delovnih dni. Če so delo opravili v mesecu dni, so potrebovali nad 300 konj, med katerimi je vsak odpeljal po tri tovore iz Metlike čez Kostel v Bakar v mesecu dni. To pa je trikratno število kostelskih konj po popisu iz leta 1570.

Za spremstvo tovara so potrebovali po enega človeka na dva konja. Če so uporabljali vprege za vozni promet, so potrebovali dvakrat manj konj in za tretjino več ljudi.⁸⁷ Verjetna pot je bila Metlika-Črnomelj-Poljane-Kostel-Brod-Delnice-Bakar v skupni dolžini okoli 120 km.

⁸⁰ Dimitz, n.d., 1875, str. 232–233 in 482.

⁸¹ Po Žagarju (n.d., str. 103) naj bi vso tovarjenje opravili Kostelci sami in sicer »po skrivni poti«, medtem ko Gestrin (n.d., 1991, str. 255) tihotapstva Kostelcev ne omenja, ob njih pa našteva še poljanske, kočevske in gerovske tovarnike.

⁸² Po Žagarju (n.d.) naj bi se pisal Dimič.

⁸³ Ferdo Gestrin, Trgovina slovenskih dežel z italijanskimi ob koncu srednjega veka in v XVI. stoletju, ZČ 29 (1975), str. 118; Gestrin, Mitninske knjige 16. in 17. stoletja na Slovenskem, SAZU, Ljubljana 1972, str. 51–52; Gestrin, n.d., 1991 str. 255.

⁸⁴ Dokumenta ni mogoče najti v ARS, Vic., fasc. I/73, 16. 4. 1586. Rodovina Daničič je bila v zelo vplivna. Iz časov boja proti Turkom je leta 1580 znan uskoški general Giorgio Danicichio, leta 1581 pa so barona Lambergerja pri vrnitvi v Nemčijo spremljali tudi trije bratje Danicichi (Franjo Rački, Prilog za poviest hrvatskih uskoka, Starine JAZU, 9 (1877) str. 195–198, 212 in 236; Gestrin, n.d., 1991, 155).

⁸⁵ Beneški star je okoli leta 1528 meril 83,32 l, bakarski star pa okoli leta 1610 le 39,98 l (Kos, n.d., 1991, str. 169 in 172).

⁸⁶ Po Gestrinu (n.d., 1991, str. 288) je tovarnik potoval iz Ljubljane na Reko 9 do 10 dni (cca.160 km). Za četrtno krajšo pot od Metlike čez Kostel v Bakar je lahko opravil v 7 dneh v eno smer.

⁸⁷ Gestrin, n.d., 1991, str. 287–288.

Po tedanjih poteh otovorjen konj ni mogel potovati hitreje od 5 km/h. Tako so za pot iz Metlike v Bakar in nazaj potrebovali skoraj 48 ur ali 6 dni s po 8 urami tovorjenja. Če bi Kostelci tovorili sami, brez pomoči Kočevarjev, Poljancev in podložnikov iz Gerova, bi kostelski konji opravili nad 44.000 delovnih ur v mesecu dni ali več kot 14 ur dnevno na posameznega konja. Gotovo je bilo treba po šestih urah tovorjenja iz Metlike konje zamenjati v Kostelu.⁸⁸

4.3. Kostelski trgovci na mitnici nad Reko

Poleg tihotapstva so se Kostelci ukvarjali tudi z dovoljeno trgovino in plačevali mitnine. Mato Huetter je skozi mitnico na Reki leta 1586 ali 1587 tovoril 350 klobukov po 1 gld, 13. 5. 1587 še 100 klobukov, 4. 10. 1587 166 klobukov in 4. 12. 1587 100 klobukov. 4. 10. 1587 je Bernard Huetter tovoril 50 klobukov. 10. 6. 1594 je Gašpar Huetter tovoril 3 kadane (po 48 kg) soli, 13. 8. 1594 Juri Klobučar 3 palice platna po 2 kr, Gore Huetter pa 5. 1. 1594 en tovor uvoženega vina.⁸⁹ Klobučarji (Heuetter) so poleg klobukov tovorili tudi druge dobrine: raševino, obroče (za sode), drož, nečke, deske, pomaranče, olje, milo, fige, riž in rožiči, mandeljni. Domnevno so vino in sol uvažali iz Primorja, s celine pa so prinašali predvsem sukno.

Huetterji so bili Kostelci, meščani Kočevja ali pa Kostanjevice, njihov priimek pa so ponekod poslovenili v Klobučar.⁹⁰ Spomin na klobučarsko obrt ali večjo trgovino danes ni več živ med Kostelci. V kostelskem narečju se uporablja naziv »škrljak« za klobuk, zato priimek Klobučar zveni nekoliko tuje.

26 različnih kostelskih priimkov je bilo zapisanih v reških mitninskih knjigah za leto 1586/87 in 1594 ter po eden za leto 1538 in 1631. Mitničarji niso zapisovali bivališč tovarnikov, ki jih lahko določimo glede na enake priimke v tedanjih kostelskih urbarjih. Osnovni trgovski artikel je bila sol, pa tudi platno ter vino, domače in uvoženo.

Količine prepeljanega blaga so pripadale predvsem majhnim trgovcem. Le Kosler je leta 1594 prevažal 12 tovorov soli, vsi drugi pa so imeli 10 tovorov ali manj. Zato so tovorili v manjših skupinah, ki ni presejala 10 tovarnih živali, bržkone predvsem konj.

Razen za leto 1585 nimamo podatkov o žitu, ki naj bi ga tovorili kostelski trgovci. Kmečka trgovina z žitom bržkone ni šla skozi deželnoknežje reško pristanišče, temveč na svobodno pristanišče Bakar po tihotapskih poteh; po njih so speljali tudi večino soli. Kočevsko in bržkone tudi kostelsko gospostvo pa je prodajalo in dovažalo žito za vojsko v Senju.⁹¹

Kostelska cesta je v 16. stoletju peljala v Kočevje preko Črnega Potoka, drugače kot danes. Sol so tovorili na konjih, saj pot ni bila dovolj dobra za vprego. Promet je tekkel tudi od Trsta čez Ribnico, Kočevje, Cvišlerje, Mačkovec, Knežjo Lipo in Stari trg do Vinice.⁹²

⁸⁸ Za prevoz 933 tovorov so podložniki zaslužili nad 660 gld, če so blago tovorili tudi domov grede pa dvakrat toliko. Z izkupičkom tovorjenja v obe smeri so Kostelci lahko kupili vsaj 155 tovarnih konj, torej pol več, kot so jih imeli dotlej. To je previsok zaslužek za enomesečno delo. Od njega je treba odšteti mitnine in potne stroške: oskrbo s hrano, pijačo in krmo, nočitve ter morebitna popravila opreme ali kakšno večjo nesrečo na poti.

⁸⁹ Gestrin, n.d., 1972, str. 254, 255, 269, 293, 312 in 331.

⁹⁰ Južnič, Južna meja »Kočevskega otoka« v 15. in 16. stoletju, Kronika, 43/3 (1995) str. 21; Urbar 1570, n.d., str. 31; Wolsegger, n.d., 1890, str. 157; Wolsegger, n.d., 1891, str. 15.

⁹¹ Widmer, n.d., 2001, str. 93.

⁹² Ecker, n.d., 15. 7. 1892, str. 2.

5. Kostelci do začetka tridesetletne vojne in prodaje gospostva Langenmantlom

5.1. Urbar deželno-knežjega gospostva Kostel

Urbar datiran 14. 5. 1603 poznamo le po treh prepisanih straneh shranjenih med poročili o kostelskem uporu iz leta 1767.⁹³ Vsaka polna kmetija je morala opraviti:

Obdelovanje (zemlje s plugom, podobno leta 1570)	2 dni
Ograjevanje (enako leta 1570)	1 dan
Okopavanje, pletje (enako leta 1570)	1 dan
Žetev (enako leta 1570)	1 dan
Košnja (podobno leta 1570)	1 dan
Tretje in prinašanje prediva na grad (podobno leta 1570)	1 dan

Podložniki so morali ročno delati in pomagati na gradu. Vsakemu so za vsak dan tlake leta 1603 prisodili po dva kruha namesto kruha s tolščo iz leta 1570. Vrsta kruha ni bila zapisana.

Nadaljevanje ohranjenega dela reformiranega urbarja opisuje dajatve od krčmarjenja v trgu Kostel, v gostilnah in vinotočih. Plačevali so po 53 kr 1 den ob sv. Juriju.⁹⁴ Gostilne so bile obdavčene enako kot leta 1570, ko so gostilničarji letno plačevali 4 libernike.⁹⁵

Po urbarju iz leta 1603 je vsaka polna huba opravila po sedem dni tlake enake vrste kot leta 1570. Leta 1603 ni bilo zapisano, da je treba zorane njive tudi pobranati, pokošeno travo pa posušiti in pripeljati na grad. Zapisali pa so, da je treba na grad pripeljati strti lan, kar 33 let prej ni bilo posebej omenjeno. Verjetno so bili Kostelci leta 1570 in 1603 obvezni do enake tlake okoli deset dni na leto.

Kostelci so se v 16. stoletju preusmerili najprej od poljedelstva in gozdarstva k živinoreji in pozneje nazaj k poljedelstvu. Priseljeni uskoki so se v drugi polovici 16. stoletja prilagodili staroselcem in konec stoletja opustili vzdrževanje večjih čred drobnice. Kljub temu se vrste ročne in živinske tlake med letoma 1570–1603 niso spremenile, med tem ko je pred letom 1570 prišlo do velikih sprememb. Gotovo so se med letoma 1570–1603 spremenile druge dajatve, ki jih ohranjeni izvleček iz urbarja za leto 1603 ni vseboval. Med letoma 1570–1681 so postopoma nadomeščali dajatve v naravi s plačevanjem denarja.

5.2. Davki na gospostvu Kostel

Okoli leta 1600 je vicedom v nedatiranem dopisu izdal odlok o plačevanju zastavne vsote na gospostvih v Kostelu in soseščini.⁹⁶ 19. 3. 1600 so iz Ljubljane poslali dopis najemniku gospostva Kočevje grofu Nikolaju Blagaju (u. 1606) in najemniku gospostva Kostel baronu Langenmantlu o njunih podložnikih.⁹⁷

⁹³ ARS, Dež.glav, Rub.Publ.Polit, šk. 42, nepaginirano.

⁹⁴ Okoli 18 g srebra (Kos, n.d., 1991, str. 167).

⁹⁵ Na str. 70 urbarja za leto 1570 beremo, da je 1 libernik veljal 13 kr 1 den kranjske veljave. Višjo vrednost naj bi imel beneški libernik četr stoletja pozneje na Kočevskem (Kos, n.d., 1991, str. 166; Widmer, n.d., 2001, str. 212). Dajatev je ostala nespremenjena tudi po dokumentu z dne 26. 7. 1616 (SLA-H, Karton 84, Heft 4a, str. 9).

⁹⁶ ARS, Stan.I, fasc. 293 b, šk. 465, str. 1641–1645.

⁹⁷ ARS, Stan.I, fasc. 192, šk. 446, str. 361–362.

18. 10. 1602 je Filip Khobenzl (Kobencl) pl. Prosseg iz Jame pri Postojni (Lüeg) poročal kranjskemu vicedomu o pobiranju denarne tlake v Kostelu pod najemnikom graščine Langenmantlom. Verjetno so pobirali dajatve po urbarju iz leta 1570.⁹⁸

12. 6. 1606 so iz Ljubljane poročali nadvojvodi o Turkih ujetih pri Poljanah.⁹⁹ 3. 5. 1611 je vicedom na kratko poročal o denarju porabljenem v Kostelu, bržkone za obnovo gradu.¹⁰⁰

V drugem dopisu z dne 6. 7. 1612 so se kostelski podložniki pritoževali zaradi obdavčevanja pri prevozu lesa in tvorjenju žita. Omenili so grad Lož in tihotapljenje v smeri Notranjske, med tvorjenimi dobrinami pa vino, katerega prevoz v Kostel je bil obdavčen.¹⁰¹

Kranjski vicedom je k pritožbam kostelskih podložnikov dne 6. 1. 1612 in 20. 6. 1612 priložil kratki opombi. Med letom 1594 in koncem leta 1607 so bili kmetje na območju Kočevja, Poljan in Kostela v zaostanku pri plačevanju tedenskega pfeniga. Kočevjarji so davkarje pričakali celo z orožjem, Poljanci in Kostelci pa so se izgovarjali na napade Turkov in uskokov. Tako ni mogel vicedom od leta 1594 pobrati nič tedenskih pfenigov, mesta in vasi pa so odklanjala celo plačevanje hubnega goldinarja ob dedovanju. Zaradi kratke življenjske dobe so bila dedovanja dovolj pogosta, da je postala dajatev hudo breme tako za Kočevjarje iz sosednje Reke,¹⁰² kot za Kostelce. Zaostalih davkov od dedovanja se je nabralo toliko, da so se Kostelci še več kot dve desetletji tudi z orožjem upirali plačevanju.

5.3. Tihotapstvo

Ko je turški pritisk oslabil, je začelo ob meji cveteti tihotapstvo, kot beremo v dopisu vicedoma Jožefa Panizöla (Pänozöl), poslanem iz Ljubljane 26. 11. 1611.¹⁰³ Šest dni pozneje je nadvojvodi poročal o skupinah 300 do 400 kočevarskih tovornikov, ki so tihotapili proti Bakru in drugim pristaniščem po prepovedanih skrivnih poteh.¹⁰⁴

6. 2. 1612 in 26. 1. 1613 je komisija nadvojvodskega urada poročala o tihotapskih poteh mimo Sv. Vida nad Reko. Kostelci so prenašali pridelke mimo mitnice in jih skrivaj tvorili na Hrvaško.¹⁰⁵

6. 2. 1613 se je Langenmantl v Kostelu skliceval se na svoj dopis z dne 28. 1. 1613, ki se ni ohranil. 29. 1. 1613 je uveljavil deželni red med podložniki. Posebne težave je imel s šestimi podložniki, ki jih ni posebej imenoval. Poročal je o prihodu ulancev ter o izvrševanju smrtnih kazni nad upornimi podložniki.¹⁰⁶ Število smrtnih kazni ni bilo zapisano.

Obravnaval je ročno obdelovanje zemlje, gojenje rastlin ter tvorjenje orehov in žita. Kostelski podložniki naj bi tvorili žito hrvaškega grofa Zrinjskega. Omenil je mitnico za pregledovanje tovorov, bržkone na današnjem »Avžlaku«¹⁰⁷ Pri Pirčah. Kranjski tovorniki naj bi se po poti tudi upijanjali. Opisal je gojenje sadnih dreves, pri plačilu kontribucije pa je posebej izpostavil Pobrežce ob Kolpi.

⁹⁸ ARS, Vic. šk. 75, II–4.

⁹⁹ ARS, Stan.I, fasc. 293 b, šk. 464, str. 27–28.

¹⁰⁰ ARS, Vic. šk. 75, II–3.

¹⁰¹ ARS, Vic. šk. 75, II–3 (maj 1611–februar 1613).

¹⁰² Dimitz, n.d., 1875, III, str. 444; Widmer, n.d., 2001, str. 26, 115, 118.

¹⁰³ ARS, Stan.I, fasc. 293, šk. 461, str. 1839–1840.

¹⁰⁴ Widmer, n.d., 2001, str. 116–117.

¹⁰⁵ ARS, Vic. šk. 75, II–3.

¹⁰⁶ ARS, Vic. šk. 75, II–3.

1. 7. 1613 je grof Thurn iz Ljubljane poslal nadvojvodi Ferdinandu nepodpisano pismo o tovorjenju skozi kostelsko mitnico in o cesarskih dohodkih na njej.¹⁰⁷ Mitnico je imel v zakupu Hans Wilhelm Langenmantl, zato je dopis poročal tudi o njegovih dohodkih z graščine Kostel. Langenmantli so zaradi nemirne meje trpeli veliko škode, ki so jo povzročali tudi »novi vlaški naseljenci«, čeravno je od njihovih prvih naselitev po najvišjem ukazu minilo že osem desetletij. Skrbeli naj bi za vzdrževanje in pomlajevanje stražarjev v deželi, vendar so bili vseskozi v sporu z Langenmantli.

Deželni glavar je poročal o mnogih tihotapskih poteh skozi Kostel. Najemnik kostelske mitnice je pobiral po 6 krajcarjev mitnine od tovara. Poleg tega je pobiral še kontribucijo za državno blagajno. Zmerjal je potujoče podložnike črnomaljskega gospodstva, katerih kmečka trgovina je v začetku novega veka močno ogrožala trgovski monopol meščanov.

5.4. Obramba

1. 2. 1614 sta brata Hans Wilhelm in Karl Langenmantl poslala pet strani dolgo pismo nadvojvodi Maksimilianu v Gradec. Ta je sprejem potrdil z zaznamkom dne 17. 2. 1614. Poročala sta o opremi in konjih na gradu Kostel, ki ga 10 ljudi težko uspešno brani pred napadalci. Čeprav je neposredna turška nevarnost minila, so oboroženi tržani morali stražiti na zidovih in zanemarjati obdelovanje njiv. Omenjala sta svojega prednika J. Langenmantla, njegovega oskrbnika Juana in Ivana Langenmantla.¹⁰⁸

16. 7. 1614 je dal deželni upravitelj baron Auersperg v Ljubljani popisati opremljenost obmejnih gradov za obrambo Kranjske.¹⁰⁹ Najprej je bila opisana utrdba Ig, kjer je bilo pri roki nekaj slabih težkih trdnjavskih pušk brez smodnika in svinca. Na Turjaku so imeli tri možnarje, 20 težkih trdnjavskih pušk in smodnik. Ortnek je imel tri možnarje ter še dva druga, 20 ali več težkih trdnjavskih pušk, malo smodnika in nič svinca. Lož je imel dva majhna možnarja, 18 težkih trdnjavskih pušk, nič smodnika niti svinca. V Ribnici so imeli dva možnarja ter še dva zraven. V stolpu so imeli železno kratko puško, pet ali šest težkih trdnjavskih pušk ter še najmanj 30 ali 40 občinskih. Ni pa bilo smodnika in svinca. Fridrihštajn pri Kočevju je imel dva možnarja, velikega in majhnega, ter tri možnarje, ki so jih s Hrvaške prepeljali grofi Blagaji. Na gradu v Kočevju so imeli tudi dva centa smodnika za 24 mušket, ki jih bodo deloma prenesli na Fridrihštajn. V mestu Kočevje so se pred 18–20 leti zelo pritoževali glede gradu Fridrihštajn, zato so se sami oskrbeli s strelivom, smodnikom in kamenjem za obrambo. Manjkalo je lesa za kurjavo, predvidoma tudi smodnika. Nekaj smodnik so shranili nad gradom na gmajni. Deželni upravitelj je prosil deželnega kneza, da naj po preudarku odobri dodatni smodnik in svinec in tako omogoči dobro obrambo.

V primerjavi s sosednjimi gradovi je bil Kostel dobro zavarovan. Imel je 4 možnarje in 39 težkih trdnjavskih pušk ter je bil dobro preskrbljen s smodnikom in svincom. Pri večjih obrambnih dejavnostih so lahko uporabljali tudi nekaj dobrih mušket, ki jih je Langenmantl izprosil od kneza. Možnarji in drugo orožje so bili podobni dve desetletji starejšemu popisu na bližnji signalno-opozorilni točki Škrilj. Po prenehanju turške nevarnosti so orožje s Škrilja verjetno prenesli v grad Kostel. Tam je ob spremenjenih političnih okoliščinah služilo novemu namenu, predvsem ustrahovanju upornih podložnikov.

¹⁰⁷ ARS, Vic. šk. 75, II–3.

¹⁰⁸ ARS, Vic. šk. 75, C II, II–5.

¹⁰⁹ ARS, Stan.I, fasc. 308 b, šk. 537, str. 41–42 in dalje.

Podložniki in tudi tržani so se vseeno pritoževali nad zavarovanjem svojega blaga, stanovanj in kmetij. Prosili so, naj sezidajo koče za stražarje ob treh javnih mejnih prehodih in tako poskrbijo za njihovo varnost. Trije prehodi so bili verjetno čez Kolpo. Med njimi je bil gotovo Brod pri današnji Petrini. Kostelci so zahtevali namestitve obrambnih in ne carinskih obmejnih postojank. V teh desetletjih je prišlo do velikih sprememb, saj je pritisk obmejnih roparjev oslabil in so se odprle tihotapske poti v Bakar. S hrvaške strani Kostelcem ni več grozila nevarnost, temveč je bil prav neoviran prehod čez Kolpo pogoj za dobro kupčijo. Tako kostelskim tihotapcem carinska izpostava postavljena 37 let pozneje pri Pirčah ni bila po godu, čeprav so jo prav njihovi očetje zahtevali v obrambne namene.

Po vicedomovem poročilu iz prve polovice leta 1619¹¹⁰ je zakupni imetnik gospostva Kostel vzdrževal 12 vojakov na Brodu, 12 v Moravicah in 6 v drugih krajih. Postojanke na Hrvaškem so služile tudi za obveščanje o nevarnosti napadov. Problemi so nastajali zaradi nerednega plačevanja vojakov v postojankah. Dopis je obravnaval še žito, raznovrstno živino in druge posesti kmetov, ki so jih ogrožali Turki. Kostelski kmetje so uporabljali tudi zemljo na Hrvaškem in jo »gnojili z znojem in krvjo«. Martolozi so jih ropali skupaj z »dednimi sovražniki«. Zato naj bi Kostelci plačali le pol predpisanega davka, vsaj v tovorjenju in predivu.

Kostelci so lahko v eni uri pretovorili blago čez svoje gospostvo, torej od Kaptola do Petrine. Občasno je prihajalo do zaplemb tovorov, kar so vedno zelo težko prenašali.

5.5. Spori s Kočevarji

Nadvojvoda Ferdinand II. (1578–1637) je v Gradcu 20. 6. 1613 imenoval dva komisarja za določitev meje med kostelskim in kočevskim gospostvom. Zgladila naj bi še spore med najemnikom kočevskega gospostva grofom Janezom Vajkardom Blagajem in njegovimi podložniki. Komisar Jurij Diener je težko zbolel. Zato je drugi komisar Andrej Ziegelfest pl. Haft od Marchburga¹¹¹ namesto njega samovoljno določil Zaharijo Tanzerja (Tancer), nekdanjega služabnika Otta iz Tiefenbacha (nemške Brige), kočevarske vasi tik ob severni meji Kostela. Tanzer ni bil predstavljen zbornici, ki je zato izbiro zlovoljno pograjala. Ziegelfest ga je gotovo določil zato, ker je mejo dobro poznal.

7. 11. 1613 sta komisarja prispela v Kočevje. Posebno sporni so bile obmejni gozdovi, paša in zemljišča, zaradi katerih je večkrat prišlo do prepиров, tepeža in celo uboja med Kostelci iz Podsten, Suhorja, Ajblja, Jesenovega vrta in Rak ter Kočevarji iz Zdihova, Ograje, Morave in Dolnje Brige. 7. 12. 1613 je komisija podpisala poročilo skupaj z Langenmantloma, kočevskim oskrbnikom Pavlom Schweigerjem in župnikom Leonardom Ziegelfestom, ki se je leta 1589 kot protestant poročil s Schweigerjevo sorodnico. Pašnik in pustoto »Plessenthal« med kostelskimi Rakami in kočevskim Srobotnikom so razdelili na pol med gospostvoma. Tako je Srobotnik prešel od kostelskega h kočevskemu gospostvu, sicer pa je razmejitev potekala po sodobni krajevni in jezikovni meji.¹¹²

Med drugim je komisija dovolila kostelskemu podložniku Klempsetu skupno pašo z vaščani Morave. Klempsetovo zemljišče je pod Mošenikom segalo v kočevsko gospostvo proti Moravi

¹¹⁰ ARS, Vic. šk. 75, II–2.

¹¹¹ Simonič, n.d., 1939, str. 34–35; Widmer, n.d., 2001, str. 14, 137, 139. Drugi viri navajajo priimek tudi v oblikah Ziegelfast in Ziegelfest.

¹¹² Confins Libell der Herrschaft Gottschee, wie es Im 1498 und wiederum Im 1574 Jars in der Berütung und im Reformier Urbar erfunden (Simonič, n.d., 1939, str. 116–117; Widmer, n.d., 2001, str. 90, 138, 141, 155).

»nachlengs hinauf den Faden zu Grauern Thurn, In Grauen Prunn, bei dem Alblein In Ness...«, kjer je bil toponim »Grauen Prunn« verjetno potok, ki izvira pod hribom Jasternik. Ves Kapič je ostal kostelski.¹¹³

27. 11. 1613 je J. Panizöl poročal o urbarskih podložnikih v Kočevju, Poljanah in Kostelu.¹¹⁴ 16. 12. 1613 je dvorni knjigovodja popisal dajatve na deželnoknežjih gospostvih v Metliki, Mehovem, Poljanah, Kostanjevici in Kostelu. Zastavna imetnika Kostela sta bila Adam Langenmantl in njegov neimenovani najstarejši sin Jurij (Georg). Letno sta pobrala 2000 fl davka od gosposčinske zemlje, 600 fl dajatev od podložniške zemlje in še dodatnih 100 fl, skupno precej več kot dve stoletji pozneje.¹¹⁵

Kmalu so se pokazale nepravilnosti pri delu Zieglfestove komisije, saj ga je ribniški, višnjegorski in logaški graščak Adam pl. Moscon 19. 12. 1613 naravnost obdolžil podkupljivosti. Vicedom je poslal davčnega ocenjevalca Thomasa Reringerja, ki je tri dni preverjal podatke v Kočevju. 31. 7. 1616 sta nova komisarja Janez Jakob Kurtz pl. Senftenau in vicedom Oktavij Panizöl ugotovila, da sta se dala Zieglfest in Tanzer podkupovati in zato niso mogli sprejeti njunega poročila iz leta 1614.¹¹⁶

6. Upori, trgovina, davki in obmejni spori med tridesetletno vojno

6.1. Pred prodajo Kostela

Kočevska s svojim še ne povsem ustaljenim prebivalstvom je bila središče kmečkih uporov. Kočevjarji in njihovi sosedje Kostelci so si želeli podobnih privilegijev glede davkov, kot so jih imeli uskoški priseljenci v Žumberku po letu 1538. Leta 1573 je bil vojaški voditelj »hrvaško-slovenskega« upora Ilija (Elias) Gregorič, rojen okoli leta 1523 v Ribniku pri Črmošnjicah na kočevskem gospostvu.¹¹⁷ Leta 1574 so bile v vasi Ribnik 2 celi kmetiji s štirimi polovičnimi kmeti. Vsak je imel po poldrugi oral njiv in eno košenico. Skupno so morali po 4 dni sekati les za tlako ter skrbeti za vzdrževanja in popravila kleti. Vsak je imel še po 20 šilingov denarnih dajatev gosposki. Leta 1574 so bili v Ribniku naseljeni: Leonhardt Jurman brez župnega gruntka ali župnice, Hannsl Ramb, Urban Stanitsch in Lucas Striczl. Gregoričev v Ribniku (Ribnikh) leta 1574 ni bilo, čeprav je bil ta priimek na Kočevskem in v Kostelu pogost.¹¹⁸ Ilija Gregorič je bil v tem času naseljen v Stubici na Hrvaškem, kjer se je ukvarjal s trgovino. Na pohodu s puntarji je bil Gregorič leta 1573 dobro sprejet v Brestanici, pod katero so v Thurnu že tri leta gospodarili kostelski Langenmantli.¹¹⁹

Kočevjarji so se upirali med letoma 1577–1598 zaradi popravljenega urbarja iz leta 1574, ki je zahteval novo dajatev ob spremembi gospodarja na kmetiji ter dela na taborih in utrdbah

¹¹³ Simonič, n.d., 1939, str. 118 in 34.

¹¹⁴ ARS, Stan.I, fasc. 293 a/2, šk. 463, str. 871–874.

¹¹⁵ SLA-H, Karton 93, Heft 18, str. 2; Smole, n.d., 1982, str. 234.

¹¹⁶ Oktavij (Ottänio) Panizöl je po Jožefu Panizölu postal kranjski deželni vicedom med letoma 1621–1637. Imel je v lasti graščino Jama v Zgornji Šiški (Smole, n.d., 1983, str. 200; Simonič, n.d., 1939, str. 121; Erich Petschauer (1907–1977), *Das Jahrhundertbuch der Gottscheer*, bearbeitet von Hermann Petschauer, Wilhelm Braumüller, Wien, 1980, str. 61 in 70; Widmer, n.d., 2001, str. 15–16, 185, 189 in 192).

¹¹⁷ Wolsegger, n.d., 1890, str. 145; Dimitz, n.d., str. 35; Skubic, n.d., str. 347 in 688. Po drugih virih gre za Ribnik v Gorskem kotarju. Janez Trdina navaja za Gregoričev rojstni kraj Črmošnjice pri Težki vodi (Sprehod v Belo krajino, Zbrano delo, 11. Knjiga, DZS, 1958, str. 13 in 418).

¹¹⁸ Wolsegger, n.d., 1890.

¹¹⁹ Zgodovina Slovencev, CZ, 1979, str. 284.

mesta. Skušali so se znebiti zemljiškega gospoda grofa Blagaja in priti neposredno pod deželnega kneza. Leta 1569 so oblasti res najprej odstavile grofa Franca Blagaja. Nato so se premislili, odstavitev preklicali in zaprli voditelje upora. Upori so se vrstili v letih 1604, 1609–1617 in 1631. Po nekaj letih miru so se Kočevarji zopet začeli upirati v letih 1635, 1640, 1653–1662 in 1677, ko je prišlo do praske med vojaki in kmeti.¹²⁰

V letih 1606, 1614, 1615 in 1616 so se kostelski in drugi podložniki pogosto pritoževali, posebno zaradi novih doklad.¹²¹ Imenovali so komisijo za spremljanje pobiranje najemnine. 10. 8. 1615 je nadvojvoda Ferdinand obravnaval poročilo komisije. Osem dni pozneje je svoje ugotovitve poslal Langenmantlu v Kostel.¹²²

26. 7. 1616 je Adam pl. Moscon v Kostelu podpisal popis rednih in izrednih dohodkov od 67 kostelskih kmetij. Dajatve so bile ovrednotene, tako da zveemo tudi cene posameznih dobrin.¹²³ Ob popisu zalog na kostelskem gradu nam je zapustil najstarejši popis grajskih prostorov. Ob vhodu v kleti na desni je bilo spravljeno 5 starov vina, na levi pri stolpu za zgornjo sobo pa so bile kovaške potrebščine. Pri drugem obrambnem stolpu je bila shramba za smodnik prirejena v žitno kaščo za 100 starov žita. Od tod se je šlo v zeljno klet. Pri prvem ozkem hramu ob stopnicah levo od spalnice je bilo v žitni shrambi 10 starov žita. Za sobo je bila majhna izbica, v kateri so naseljenci tkali za graščaka. Ob stanovanju je bila v ločeni stavbi zidana kuhinja.

Zaradi martolozov so bili podložniki ob meji na lastno prošnjo oproščeni polovice ročne in živinske tlake. Tudi dohodek od visokega lova zaradi uboštva podložnikov ni bil obdavčen.¹²⁴

3. 8. 1616 so deželni stanovi sprejeli poročilo barona pl. Auersperga, deželnega upravitelja in graščaka v Žužemberku, o številu konj, ki so jih imeli na razpolago različni plemiči, meščani in drugi vojaki. Med njimi je bil tudi Matien (Matej) Marintsch, ki ga po dokumentih iz let 1618, 1619 in 1622 poznamo kot tihotapca in vodjo kostelskih puntarjev. Imel je enega konja, enako kot drugi Kostelci Michel Obrenovich (sic!), Jurij Zollner in Georg Khestelitz, ki niso bili popisani tik ob Marinču.¹²⁵ Med popisanimi so bili gospodje iz Šumberka (Schönberg) na Dolenjskem, oskrbniki, baroni, pl. Lamberg, pl. Ravbar, pl. Egkh in drugi.¹²⁶

Kljub martolozom je bilo v prvih desetletjih 17. stoletja kmetovanje v Kostelu dovolj varno, da se je splačalo krčiti nove površine. 27. 8. 1616 so povišali dajatve glede na urbar iz leta 1570 za podložnike iz vasi: Kuželj (6 družin), Vas (1), Vrh (1), Nova sela (1), Banja Loka (4), Rajšole (3), Ajbelj (1), Suhor (2) in Jesenov Vrt (2). Dodatno so obdavčili koče na gmajni, njive, ograde, vrtove, nabiranje praproti v gozdu Orlik, kovačije in mline. Povišali so tudi desetino štirim mlinarjem ob Kolpi. Večina dodatnih dajatev je bremenila severni del Kostela na območju Banje Loke. Vse nove dajatve so bile v denarju razen Ambroža Klariča iz Banje Loke, ki je bil poleg denarne tlake dodatno obremenjen še s prašičem, tovorjenjem vina, žitom, jajci in lesom za kurjavo.¹²⁷

17. 9. 1616 je spodnjeavstrijska zbornica poročala o dohodkih gospostev: Višnja Gora, Poljane, Mehovo in Kostel. Ocenila je tudi vrednost poslopij in pristav za določitev vsote

¹²⁰ Steska, n.d., 1896, str. 212; Reisp, n.d., 1990 str. 18; Zgodovina Slovencev, CZ, 1979, str. 317.

¹²¹ ARS, Stan.I, fasc. 208 a, šk. 311, str. 502–503, 1275, 1459–1460, 1493, 1501, 1507, 1519, 1603–1604.

¹²² ARS, Vic, šk. 75, II–4.

¹²³ SLA–H, Karton 84, Heft 4a, str. 8–9.

¹²⁴ SLA–H, Karton 84, Heft 4b, str. 10–11.

¹²⁵ ARS, Stan.I, šk. 467, fasc. 294, str. 403.

¹²⁶ N.d., str. 399–404.

¹²⁷ SLA–H, Karton 83, Heft 6; SLA–H, Karton 84, Heft 4b, str. 4.

Slika 4: Kostelu po Florjančičevem zemljevidu iz leta 1744.

dajatev od gosposčinske in podložniške zemlje. Obravnavala je še druga gospostva, med njimi Kočevje in Snežnik.¹²⁸

2. 3. 1618 so iz Ljubljane poročali Hansu Wilhelmu Langenmantlu o ukrepih proti tihotapljenju žita in živine.¹²⁹ Po cesarskem ukazu so tihotapce med podložniki gospostva Kostel 40 dni po njihovem uporu leta 1617 prisilili k povrnitvi nastale škode. Popisali so tudi 16 kostelskih tihotapcev, vendar niso navedli njihovih vasi.

Višji nadzornik mitnic Mathias Posanek je 21. 3. 1618 poročal deželnim stanovom o sedemnajstih kostelskih tihotapcih, ki so delali škodo bratoma Langenmantloma. Skliceval se je na poročilo Kočvarja Adama Verderberja, oskrbnika Avžlaka. Prosil je naj se Langenmantlom dovoli uporaba surove sile nad tihotapci.¹³⁰ Našteti tihotapci so bili popisani z drugačno, manj dodelano pisavo kot ostali del dopisa, ki ga je pisal poklicni pisar. Imena so bila enaka kot devetnajst dni prej, dodan je bil le Michael Cetinski takoj za svojim domnevnim sorodnikom Jernejem. Njihove kmetije lahko določimo po urbarju iz leta 1570 in likvidacijskem izvlečku za leto 1681:

LETO: 1618	1570	1681
Juan Abranouitsch	/	Slavski Laz
Andre Sonich	/	/
Juraj Majetič, Thomass Maietitsch	Banja Loka, mlin	Vimol, Vas, Petrina
Andre Clementitsch	Kuželj	Kuželj
Jakob Werisske	Banja Loka	Banja Loka, Kaptol, Drežnik
Andre Lissetz	/	Fara, Poden
Juraj Clementitsch	Kuželj ali Ajbelj	Kuželj, Vas, Banja Loka
Jarne Sdrauouitz	Banja Loka	Banja Loka, Vimol
Jarne, Michel Cetinskhi	/	Nova sela
Mathe, Juan Marinitz	Vrh, Oskrt	Poden, Kaptol, Slavski Laz
Andre Delatz	Dren (Delač)	Dren (Delač)
Brose Herandt	/	Štajer
Markho Abranovitsch	/	Slavski Laz
Andrea Craritsch (Barishki)	Banja Loka	Banja Loka, Kaptol, Drežnik

Na drugem mestu zapisani Sonič ni bil znan v Kostelu in okolici. Zadnji priimek Krarič je gotovo sodobni Klarič. Med tihotapci so bile nekatere družine zastopane po dvakrat: Marinč, Abramovič, Majetič in Klemenčič. Razen Andreja Lisca niti eden med popisanimi tihotapci iz leta 1618 ni imel enakega priimka kot uporniki in tihotapci, ki jih je urad na Brodu popisal 71 let pozneje.¹³¹ Ker sredi 17. stoletja v Kostelu ni bilo več velikih selitev prebivalstva, so se tihotapska središča premaknila. Oblasti so leta 1618, 1619 pregnale predvsem tihotapce z gorenjskega in banjskega dela Kostela, leta 1622 in 1689 pa tudi podložnike ob Kolpi.

25. 7. 1618 so iz Ljubljane v Kostel poslali spis z zahtevami po plačilu dajatev od kmetij od leta 1608 dalje. Za prekršitev ukazov so grozili z izvršbo, bržkone z rubljenjem posesti.¹³² Bratje Hans Wilhelm, Georg in Karl Langenmantl so odgovorili 8. 2. 1619 iz Kostela.

¹²⁸ SLA-H, Karton 93, Heft 18, str. 2.

¹²⁹ ARS, Stan.I, fasc. 294 a, šk. 469, str. 133–144.

¹³⁰ ARS, Stan.I, šk. 469, fasc. 494a, str. 245–250.

¹³¹ ARS, Stan.I, fasc. 310 a, šk. 546, str. 505.

¹³² ARS, Vic. šk. 75, II–2.

Navajali so primanjkljaj dohodkov od kmetij po letu 1608 zaradi napadov martolozov in uskokov iz soseščine, ki so deloma poselili tudi zemljišča v Kostelu.

24. 7. 1618¹³³ so iz Ljubljane poslali Hansu Wilhelmu Langenmantlu dopis podobne oblike kot dopis o tihotapcih z dne 2. 3. 1618. Obravnaval je obdavčenje krčem in kleti na Dolenjskem po deželnem pravu. 9. 8. 1617 so v Kostelu iz tega naslova nabrali 50 zlatih cekinov davkov. Podoben izkupiček so pričakovali tudi avgusta leta 1620. Ohranjeni podatki ne zadoščajo za oceno števila gostiln v Kostelu.

4. 8. 1618 se je H. W. Langenmantl v Kostelu¹³⁴ odgovoril na pismo. Zanimali so ga predvsem davki od vina na gospodstvu Kostel. Za pobiranje davščin je skrbel njegov brat Karel Langenmantl, ki ga je v dopisu trikrat omenil. Pri odmeri dajatev podložnikom so se držali urbarja iz leta 1570.

V dopisu je trikrat omenil tudi Matijo Vuka (Wukh), vendar samo prvič z imenom in brez navedbe kraja. Vuk je bil gostilničar, morda celo župan. V začetku 18. stoletja so Vuki živeli v kostelskih vaseh: Ajbelj, Slavski Laz, Suhor, Zapuže, Dren in v trgu Kostel, kjer je imel M. Vuk verjetno gostilno.

H. W. Langenmantl se je pritoževal glede zastavnine za gospodstvo Kostel. Stroške je imel tudi s svojim posestvom Thurn pod Brestanico. Tamkajšnje poslopje bi bilo treba popraviti in plačati delavce, tega pa sam ni zmožel. Zato je prosil za pomoč državo in cesarja.

25. 7. 1618 so trije bratje Langenmantl poročali o pobiranju denarnih davkov od podložnikov. Denarno tlako so pobirali vsako leto od vsake kmetije, vendar so dajatve zaostajale še od leta 1608. Predlagali so, naj vladar potrdi njihove terjatve.¹³⁵ Očitno se podložniki niso strinjali, saj so 27. 9. 1618 Langenmantli zahtevali kontribucijo 300 funtov denaričev zaradi njihove upornosti.¹³⁶ 26. 3. 1619 je bila v Ljubljani potrjena višina obremenitev podložnikov v Kostelu in Poljanah.¹³⁷

26. 11. 1618 je Jožef Panizöl iz Ljubljane poročal o kostelski mitnici.¹³⁸ Omenil je deželno-knežje dohodke od mitnice in problem tihotapstva. Napovedal je hude kazni za tihotapstvo po dveh novih poteh skozi Kostel. Zaradi izgub, ki jih je povzročalo tihotapstvo, so povišali tudi dajatve od tovorov na kostelski mitnici. Dopis omenja še Hrvate z druge strani Kolpe ter podložnike deželnega upravitelja Auersperga v Šumberku. Oktobra 1619 je Karl Masserman sestavil dopis o tihotapstvu kostelskih, poljanskih in kočevarskih podložnikov Hansa Karla (sic!) Langenmantla in Janeza Jakoba Khisla (Hans Khissl), ki je ravno tedaj kupil Kočevsko. Deželni stanovi so poročilo oddali naprej 15. 11. 1619.¹³⁹ Kostelski hišni gospodarji Luka Metschar (sic!), Grego Majetich, Sime Vutch (Vuk) in Andre Pappesh naj bi tihotapili žito in sol tudi s 50 konji.¹⁴⁰ Zato je graščak Langenmantl prosil za pomoč pri zatiranju teh hudodelcev, ki so se izgovarjali na spričevala in prepustnice izdane v starih časih.¹⁴¹

Leta 1619/1620 so se Kostelci pridružili uporu tlačanov s sosodnjih gospostev. 7. 11. 1619 sta brata Langenmantla poročala o težavah, ki jih imata s plačevanjem zakupa posestva zaradi neposlušnosti podložnikov, ki so se pridružili upornim Kočevarjem.¹⁴² Istega dne je

¹³³ ARS, Stan.I, šk. 469, str. 507–508.

¹³⁴ ARS, Stan.I, šk. 469, str. 557–560.

¹³⁵ ARS, Vic. šk. 75, II–5.

¹³⁶ ARS, Vic. šk. 75, II–2.

¹³⁷ ARS, Vic. šk. 75, II–2.

¹³⁸ ARS, Vic. šk. 75, II–3.

¹³⁹ ARS, Stan.I, šk. 471, fasc. 294b, str. 1547–1550.

¹⁴⁰ ARS, Stan.I, šk. 471, fasc. 294b, str. 1547.

¹⁴¹ ARS, Stan.I, šk. 471, fasc. 294b, str. 1548.

¹⁴² ARS, Stan.I, šk. 471, fasc. 294b, str. 1695–1698.

Georg Sybeross v dopisu deželnim stanovom potrdil poročilo Langenmantlov.¹⁴³ Zahteval je kaznovanje kostelskih upornikov, ki pomagajo martolozom pri njihovih pohodih čez Hrvaško.¹⁴⁴ Kostelci niso plačevali hubnega goldinarja, na kostelskem gradu pa je prišlo celo do streljanja. Ukvarjali so se tudi s tihotapstvom in niso plačevali dajatev na mitnicah v Metliki, Črnomlju in St. Vidu.¹⁴⁵ Med kolovodji kostelskih puntarjev je naštel 11 oseb: Gregor Maietitsch kot prvi med njimi, Mathe Marintch, Juvan Marintzh, Mathe Kheifesh, župan Mathia brez navedbe priimka, Juvan Sdraievich, Thomas Khlarich, Andres Brischki, Andres Vallantsch, Schorsaner brez navedbe imena in Andrej Mathkovisch.¹⁴⁶

Vasi niso bile navedene. Vallantsch, Schorsaner in Mathkovisch se kot priimki pozneje niso obdržali v Kostelu. Marinči, Briški in Kajfeži so bili naseljeni v Novih selih in na pobočju pod njimi blizu gradu, kjer je bilo žarišče puntov tudi v 18. stoletju.

21. 1. 1620 sta brata Langenmantl prosila deželne stanove naj jih oprostitjo plačila najemnine za zastavno gospodstvo Kostel. Izgovarjala sta se, da njuni uporni kmetje nočejo plačevati dajatev.¹⁴⁷ Nad upornimi Kostelci naj bi se po državnem pravu izvajale tudi izvršbe po nalogu deželnega sodnika Zeleviča (Nikhlose Zellewitsch) iz Črnomlja. Dajatve naj bi izterjali z orožjem na kmetijah gospodstva Kostel. Podobno kot v Kostelu so tudi Kočevarji prenehali s plačevanjem dajatev. Zaradi tega sta brata Langenmantl zahtevala, da se neposlušneže zatre in se tudi Kočevarjem in drugim podložnikom zaračuna kontribucija za kritje stroškov urada.¹⁴⁸

24. 4. 1620 sta brata Langenmantla poslala stanovom ukaz za zaplembo premoženja upornih kostelskih podložnikov.¹⁴⁹ Poročala sta, da Kostelci še vedno ne plačujejo desetine za svoje kmetije in ne opravljajo tlake na poljih. Odpoved tlake je morala biti za graščaka posebno boleča, saj bi bilo treba že začeti z aprilsko setvijo.

Podrobnosti o vojaškem posegu, kaznovanju kostelskih puntarjev in o njihovem sodelovanju s Kočevarji niso znane. Razmere se niso uredile, saj sta si Langenmantla leta 1620 večkrat dopisovala z deželnimi stanovi o uporih in tihotapljenju Poljancev, Kočevarjev in Kostelcev proti Bakru.¹⁵⁰ Septembra in oktobra leta 1622 so kranjski deželni stanovi ostro nastopili proti kostelskim tihotapcem¹⁵¹ in proti grofom Zrinjskim, gospodarjem Bakra in Gorskega kotarja.

22. 12. 1617 so iz cesarske pisarne v Gradcu poslali dopis kranjskemu vicedomu o zakupu Kostela in drugih devetih gospostev na Dolenjskem. Cesar Ferdinand je bil v dolgovih. Zato je vicedomu povedal, da bo posestva prodal kar zakupnim imetnikom, ki v dopisu niso bili imenovani.¹⁵² 23. 5. 1620 so deželni stanovi iz Ljubljane poslali dve pismi z ukazi za Hansa Wilhelma in Karla Langenmantla.¹⁵³ Obe pismi sta poročali o Gašparju Nachtigalu, ki ga je kranjski deželni zbor nastavljal za prodaje deželnoknežjih posesti na Kranjskem. Gospodstvo Kostel je zaostajalo pri plačilu žita deželnemu knezu. Zato je kočevski grof Khisl postavil stražo za izterjavo dolga in tlake podložnikov na še vedno spornem obmejnem ozemlju.

¹⁴³ ARS, Stan.I, šk. 471, fasc. 294b, str. 1699–1704.

¹⁴⁴ ARS, Stan.I, šk. 471, fasc. 294b, str. 1700.

¹⁴⁵ ARS, Stan.I, šk. 471, fasc. 294b, str. 1702.

¹⁴⁶ ARS, Stan.I, šk. 471, fasc. 294b, str. 1703.

¹⁴⁷ ARS, Stan.I, fasc. 294 c, šk. 472, str. 210.

¹⁴⁸ N.d., str. 210.

¹⁴⁹ ARS, Stan.I, fasc. 294 c, šk. 472, str. 256–259.

¹⁵⁰ ARS, Stan.I, fasc. 494 c, šk. 472, str. 1169–1170 (3. 7. 1620), str. 1278 (september 1620), str. 209–212 (21. 1. 1620) in str. 759–761 (24. 4. 1620).

¹⁵¹ ARS, Stan.I, šk. 476, fasc. 295.

¹⁵² SLA-H, Karton 93, Heft 18.

¹⁵³ ARS, Stan.I, šk. 472, str. 967 in 969–970.

Drugo pismo¹⁵⁴ je imelo podobno vsebino. Grof Janez Jakob Khisl (Janž, Hans, u. 1638) je za 16 dni zasedel Kostel in izterjal zaostale dolgove. Ozemeljski spor med gospostvoma Kostel in Kočevje okoli Mošenika je razreševala posebna komisija.

Georg Langenmantl je leta 1620 umrl. 28. 12. 1620 je komisija popisala njegovo zapuščino v Thurnu pod Brestanico.¹⁵⁵ Med šestnajstimi knjigami so našli Dalmatino in Lutrovo biblijo, slovenski prevod Lutrove postile in knjigo pridig Johana iz Prage.¹⁵⁶ Nobena med temi knjigami ni bila popisana v Kostelu leta 1681. Žal ni mogoče ugotoviti ali so pozneje v Kostelu popisali kakšen kos bogate oprave in zlatnine iz zapuščine Georga Langenmantla.¹⁵⁷ Po dvanajstih dukatih v zlatu in srebrnini so popisali še »zelo veliko kletko s papagajem«,¹⁵⁸ ki je bil v tistem času gotovo posebnost v naših krajih.

Med dokumenti iz G. Langenmantlove zapuščine so trije omenjali Kostel: poročilo o zaloga na gospostvu Kostel (24. 4. 1610), pobotnica H. W. Langenmantla za 40 talerjev, datirana v Kostelu 6. 2. 1619 in pisni dogovor med bratoma H. W. in G. Langenmantlom glede 972,3 kg žitnih desetih, datiran v Kostelu 24. 7. 1620.¹⁵⁹ Na koncu so popisali še najemnico za gospostvo Kostel v znesku 33 fl 20 kr.¹⁶⁰ Cesarska pisarna v Gradcu je 13. 12. 1632 potrdila bratoma H. W. in K. Langenmantlu dedovanje gospostev Thurn pod Brestanico in Kostel.¹⁶¹

Leta 1620 so sestavili knjigo o plačilu tedenskega pfeniga za leta 1604, 1605 in 1606–1609 ter o mitnicah in stanju podložnikov. Podatki za Poljane in Kostel so bili večinoma vpisovani skupaj.¹⁶²

15. 11. 1620 sta H. W. in K. Langenmantl sklenila s kraljem Ferdinandom pogodbo o nakupu graščine Kostel,¹⁶³ ki so jo Langenmantlovi predniki imeli v zakupu že skoraj sto let.

6.2. Davki, tihotapci, uporniki in razmejitev po prodaji Kostela

20. 9. 1622 je kostelski uradnik Mathias Kchessmovitch z dovoljenjem kneza Ossgoliovicha poslal deželnim stanovom dopis o upornosti kostelskih podložnikov Mathegkha Marintcha, Jonaba Brieskhi, Martisa Briskhi in Jurija Khaifessa, ki niso hoteli plačevati dajatev.¹⁶⁴

28. 9. 1622 so stanovi izdali ukaz v Ljubljani za Pavla Schweigerja, oskrbnika kočevskega graščaka Khisla ter za sodnike in svetnike mesta Kočevje.¹⁶⁵ Poročali so o prepovedani trgo-

¹⁵⁴ ARS, Stan.I, šk. 472, str. 969–970.

¹⁵⁵ SLA-H, Karton 93, Heft 18, str. 102–155. Glede na to, da je dokument obravnaval štajerski deželni glavar (SLA-H, Karton 93, Heft 18, str. 103) sta bila od 42 dokumentov (str. 103–111) le dva datirana v Kostelu (33, 37 in 38), številni drugi pa v Thurnu pod Brestanico (32, 34, 35 in 36) ali v (Spodnji) Brestanici (12, 13 in 18), se v Gradcu datirani inventar nanaša na posestvo Thurn, kjer je Georg Langenmantl verjetno največ bival. Za Kostel, ki je bil v času njegove smrti še zastavno gospostvo Langenmantlov, ne poznamo morebitnega zapuščinskega inventarja iz leta 1620.

¹⁵⁶ SLA-H, Karton 93, Heft 18, str. 111–112.

¹⁵⁷ SLA-H, Karton 93, Heft 18, str. 112–136.

¹⁵⁸ SLA-H, Karton 93, Heft 18, str. 112.

¹⁵⁹ SLA-H, Karton 93, Heft 18, str. 111, No. 33, 37 in 40.

¹⁶⁰ SLA-H, Karton 93, Heft 18, str. 140.

¹⁶¹ SLA-H, Karton 93, Heft 18, str. 154.

¹⁶² ARS, Stan.I, fasc. 208, šk. 307, str. 16, 32, 33, 756, 805, 818–819, 830 in 849.

¹⁶³ ARS, Zap.inv.1681, No.1.str. 8–9; Reisp, n.d., 1990, str. 20. Spis je kot zadnji priložen dokumentom v ARS, Vic, šk. 75 C II, II–5. Pod njim je bila podpisani komisija: Johan Toma Gasparis, Martin Lichtenberg in še en član z nečitljivim podpisom.

¹⁶⁴ ARS, Stan.I, šk. 476, fasc. 295, str. 1323–1324.

¹⁶⁵ ARS, Stan.I, šk. 476, fasc. 295, str. 1351–1353.

vini proti Bakru, kamor so kostelski podložniki tovorili tudi po 100 tovorov pšenice, živino in žito. Kolovodje tihotapcev so bili enaki kot teden dni prej: Mate Marinč, Jakob Briški, Martin Briški in Jurij Kajfež. Zanje so zahtevali kazni. Iz tega in poznejših dopisov niso razvidne njihove domače vasi.

Tudi veliko podložnikov z graščin Kočevje in Poljane je tovorilo svoje pridelke in kupljeno pšenico, živino in živež v Bakar. Med prepovedanim tovorjenjem so kupovali blago tudi v Gerovem in drugih posestih Zrinjskih. Deželni knez naj bi zato določil ukrepe za preprečevanje tihotapske trgovine in zapor štirih kostelskih kolovodij. Istega dne 28. 9. 1622 so stanovi izdali podoben ukaz še za kostelska graščaka Hansa Wilhelma in Karla Langenmantla.¹⁶⁶ Naročili so jima naj zapreta omenjene štiri kolovodje že v mesecu oktobru in jim odmerita po 10 udarcev v opomin ostalim podložnikom.

8. 10. 1622 sta brata Langenmantla poslala iz Kostela dopis deželnim stanovom, v katerem sta se sklicevala na vsebino dopisa z dne 20. 9. 1622. Stanovi so dopis sprejeli 14. 11. 1622 in ga obravnavali 15 dni pozneje. Tudi Langenmantla sta kot kolovodje naštela iste štiri svoje podložnike: Marinča, oba Briška in Kajfeža. Ti naj bi že 10 mesece zavračali pokorščino in zaradi svoje nesramnosti zaslužijo kazen, tudi zaplembo hiš.¹⁶⁷

Tihotapstva s tem niso zatrli, saj so dva tedna pozneje, 13. 10. 1622, deželni stanovi v Ljubljani izdali še tri dokumente o kostelskih tihotapcih. V prvem dopisu so našteli 31 kostelskih podložnikov, z imeni in priimki.¹⁶⁸ Med njimi le Schunisch, Kalissitz in Drinstehi niso kostelski priimki. Ob večini oseb je bilo zapisano še število konj, s katerimi so razpolagali. Največ (4) konje je imel Juan Marinč. Vasi niso bile navedene, v dveh primerih je bilo navedeno tudi očetovo ime, v enem pa oznaka »S' Klapschen Vasn .1.«, ki se je lahko nanašala na Klapšeto kmetijo v Vasi ali morda v Kaptolu. Podložniki so bili razdeljeni v tri skupine: dvakrat po 9 in po 13 oseb. Prva in zadnja skupina sta imeli na začetku posebej označenega vodjo, Kajfeža z dvema konjema ter Mateja oz. Martina Marinča s po tremi konji, ki sta bila omenjana že prej kot voditelja tihotapcev. Druga dva prej omenjena voditelja s priimkom Briški popis ni navajal. Pri prvi in tretji skupini je bilo posebej zapisano, da gre za podložnike Kostela. V drugi skupini so bile tri osebe dopisane pozneje, dve izmed njih sta bili Prifarca Južnič in Vidmar. Domnevni tihotapci so bili: Jurij Kaijphesch (2 konja, vodja),¹⁶⁹ Gregor Maietshitsch (2), Gregor Pischkhur (2), Ambros Erandt (3), Andrejev sorodnik, Andre Mulner, Andre Petrina (1), Juan Marinitsch (4), Michael sin Andreja Kirschnerja iz Kostela, Anthoni Schunich (2), Juan Juschnitsch (2), Jurij Vidmār (2), Paul Kalissitz, Andre Schunich (2), Mathias Obranouitsch (2), Petter Padauiz (2), Antoni Mauriz S' Klapschen (1), sin Paulla Lyssesa (2), Martin Marinitsch (3, vodja), Lucasch Delätsch (1), Andre Delätsch (2), Andre Drinstehi (1), Ulrich Drinstehi (1), Mathe Marinitsch (3), Juan Gottenitz (2), Thomasch Gottenitz (2), Petter Kherkhouitsch (2), Stephan Kherkhouitsch (2), Marco Kaiphesch (2), Jurij Khrischmanitsch (2) in Petter ad Griuiz.

13. 10. 1622 so deželni stanovi iz Ljubljane poslali bratoma H. W. in K. Langenmantlu pooblastilo za Hansa (Janeza) Baltazarja pl. Purgstalla, ki naj bi se ukvarjal s preganjanjem tihotapcev po določilih kostelskega urbarja.¹⁷⁰ Leto izdaje urbarja ni bilo navedeno. Purgstall je bil v tem času gospodar Pobrežja in Ribč pri Litiji. Leta 1630 je kupil še gospostvo Vinica, vendar je istega leta umrl.

¹⁶⁶ ARS, Stan.I, š.k. 476, fasc. 295, str. 1357–1358.

¹⁶⁷ ARS, Stan.I, š.k. 476, fasc. 295, str. 1421–1424.

¹⁶⁸ ARS, Stan.I, š.k. 476, fasc. 295, str. 1449.

¹⁶⁹ Naslednjih devet in zadnjih 12 oseb so označili kot »podložniki Kostela«.

¹⁷⁰ ARS, Stan.I, š.k. 476, fasc. 295, str. 1451–1452.

Dne 13. 10. 1622 so deželni stanovi poslali tudi dopis o Tomasu Richterju, njegovemu sinu Jakobu ter Juriju Kajfežu in Martinu Marinču,¹⁷¹ ki sta bila že našteta med tihotapci. Te kostelske podložnike naj bi kaznovali zaradi tovorjenja žita za Zrinjskega v Ozalj in v druge gradove brez dovoljenja zemljiške gosposke.

V likvidacijskem izvlečku za leto 1681 najdemo Jurija Kajfeža v Banji Loki. Kajfeži so živeli še v Ajblju, pri Potoku, Pirčah ter na Hribu, kjer je bilo kmetiji tudi ime Georg in Miha Kajfež.¹⁷² Iz ene teh kmetij je bil tihotapec Jurij, ki ga omenjajo dopisi stanov jeseni leta 1622.

V drugi skupini tihotapcev je bil zapisan Marko Kajfež¹⁷³ od Potoka, kjer se je po njem kmetija imenovala še leta 1681.¹⁷⁴

V tretji skupini domnevnih tihotapcev je bil naštet tudi Jurij Krismonič z dvema konjema.¹⁷⁵ 28. 10. 1622 so deželni stanovi v Ljubljani odobrili naselitev Mihaela Krismoniča na gospodstvo Kostel¹⁷⁶ ne da bi zapisali od kot in v katero vas se je naselil. Ob naselitvi naj bi Krismonič plačal 18 fl pobiralcu davkov v Kostelu za njive, ki so mu pripadle po urbarju.¹⁷⁷ Podatek kaže, da je bil Kostel v začetku 17. stoletja že dovolj gosto naseljen. Zato niso več sprejemali novih naseljencev brez plačila ali celo z obljubo oprostitve davkov kot so to počeli 90 let prej z uskoki. Leta 1681 so bili trije Krismoniči na Tišenpolju, eden pa v trgu Kostel. Krismoničevih prednikov ni bilo v obmejnih kočevarskih vaseh, čeprav je bilo več naseljencev z imenom Krismon, tudi v Vasi in Banji Loki leta po urbarju iz prve polovice 16. stoletja. Zato domnevamo, da je bil Krismonič uskoški naseljenec, ki se je preselil čez Kolpo. Leta 1681 so bili Krismoniči dolžniki graščine Kostel v trgu Kostel in na Tišenpolju.

5. 11. 1622 so deželni stanovi iz Ljubljane¹⁷⁸ odgovorili na Langenmantlovo poročilo o tihotapstvu z dne 27. 10. 1622. Kolovodje naj bi kaznovali z izterjavo hubnega goldinarja. Posebej naj bi privili gostilničarje in s strogimi ukrepi preprečili konkurenco meščanski trgovini. Imen tihotapcev in gostilničarjev niso zapisali.

14. 11. 1622 sta brata Langenmantla poslala deželnim stanovom dopis, ki so ga ti sprejeli 14 dni pozneje.¹⁷⁹ Pritožila sta se nad zvijačami tihotapcev pri tovorjenju vina, živeža in platna. Naštela sta štiri krivice: Petra in Štefana Krkoviča, Jurija Krismoniča in Petra iz vasi Grivac, vse popisane že 13. 10. 1622. Tihotapci naj bi kupovali robo in povzročali škodo. Zato sta Langenmantla poročala v Ljubljano. Pisala sta o škodi, ki jo je utrpela dežela, ker so Kostelci odklonili plačevanje doklade. Nepokorni podložniki so se skrivali pri Kočevarjih. Zahtevala sta izterjavo plačila polovice zaostalega hubnega denarja. Zahteva se je verjetno nanašala na letne denarne davke od hub in ne na plačila hubnih goldinarjev ob dedovanju.

26. 6. 1623 so deželni stanovi v Ljubljani izdali ukaz,¹⁸⁰ ki so mu priložili še Langenmantlovo pismo, datirano z enakim datumom brez oznake kraja.¹⁸¹ Dopisa sta naštevala kostelske

¹⁷¹ ARS, Stan.I, šk. 476, fasc. 295, str. 1455; ARS, Stan.I, fasc. 295a, šk. 478, str. 840–841; ARS, Stan.I, šk. 476, fasc. 295, str. 1458.

¹⁷² Likvidacijski izvleček, 1681, n.d., str. 28 in 57.

¹⁷³ ARS, Stan.I, šk. 476, fasc. 295, str. 1449.

¹⁷⁴ Likvidacijski izvleček, 1681, n.d., str. 27.

¹⁷⁵ ARS, Stan.I, šk. 476, fasc. 295, str. 1449.

¹⁷⁶ ARS, Stan.I, šk. 476, str. 1501–1502.

¹⁷⁷ Kupnina ni bila visoka, saj je bila npr. Jurjočičeva kmetija v žirovski župi kupljena za 740 gld (Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog, 2. zvezek, DZS, Ljubljana 1980, str. 268).

¹⁷⁸ ARS, Stan.I, šk. 476, str. 1545–1546.

¹⁷⁹ ARS, Stan.I, šk. 476, fasc. 295, str. 1575–1578.

¹⁸⁰ ARS, Stan.I, fasc. 295a, šk. 478, str. 839–840.

¹⁸¹ ARS, Stan.I, fasc. 295a, šk. 478, str. 841.

podložnike, ki sta jih brata Hans Wilhelm in Karel Langenmantl določila za pobiralce hubnega goldinarja in izterjevanje desetine v Kostelu. Imenovani so bili za dobo šestih mesecev in so za svoje delo dobivali les za kurjavo, bržkone iz grajskega gozda. V obeh zapisih so bili med izbranci: sodnik Tomaž Briški, brata Mihael in Jernej Cetinski, brata Tomaž in Juan (Jovan) Klarič, brata Tomaž in Jovan Klarič, Matija Zdravič, Juvan Marinč, Gregor Majetič, Urban Mülner (Mlinc) in Urban Lisac. Le v drugem prepisu sta bila našeta Pavle Fajfar in Möchte Klemenčič. Sodnik Briški (Thomashen Wrischkhi) je istoveten Tomasu Richterju, ki so ga pred nekaj meseci 13. 10. 1622 dolžili tihotapstva.

Langenmantla sta predlagala 12 pobiralcev, vendar dveh stanovi niso potrdili. Nobena oseba ni bila enaka tihotapcem naštetim v dopisih leta 1618, vendar so sodnika T. Briškega dolžili tihotapstva leta 1622. T. Briški je bil verjetno tudi župan in zato kot prvi predlagan za pobiranje davkov. Živel je v Banja Loki, kjer so se Briški naselili že leta 1570. Med naštetimi le priimka Fajfar ni bilo med podložniki graščine Kostel.

15. 11. 1623 sta brata Langenmantl poslala iz Kostela pismo deželnim stanovom.¹⁸² Nekateri Kostelci so se upirali pobiranju hubnega goldinarja, desetine in dajatev za mojstre, med njimi za čevljarje. Zato naj bi s pomočjo zvestih podložnikov pritisnili nanje. Podobne težave so se pojavljale tudi pri Poljancih, Kočevarjih in v mestu Kočevje.

Mesec dni pozneje, 14. 12. 1623, so deželni stanovi odgovorili iz Ljubljane.¹⁸³ Nепорavnane račune podložnikov naj bi izterjali s stražo in z oboroženo silo. Namesto denarja naj pobirajo ustrezen delež živine, krav in kobil.

Langenmantla sta morala priseči, da bosta dolg izterjala s silo. S takšnimi ukrepi se podložnikom gotovo nista priljubila. Odtod huda trenja in spori v naslednjih desetletjih.

23. 4. 1624 je vicedom izdal patent za prisilno izterjavo vseh zaostalih terjatev in dolgov podložnikov in drugih oseb na gosposki posesti.¹⁸⁴ Patent je obravnaval fare, župe, kraje in samo mesto Kočevje. Poslan je bil »kočevskemu grofu« Pavlu Gregorju Khislu, sorodniku kočevskega graščaka Janeza Jakoba, in Langenmantloma, graščakoma v Kostelu in v Thurnu pod Brestanico. Patent povezuje gospostvi Kostel in Kočevje, čeprav sta po prodaji že nekaj let imeli različna lastnika.

Ob ponovni razmejitvi med 16. 9. in 18. 9. 1624 komisarjev Hansa Zieglfesta in Eliasa Thomasa je lastnik Kostela H. W. Langenmantl odločno ugovarjal meji, ki mu je jemala nekatera obmejna zemljišča. Meriti so začeli na območju Bilpe, vendar so bili zaradi dolgoletnih razprtij podložniki z obeh strani tako razburjeni, da sta jih komisarja komaj mirila. Razmejitev so opravili po kočevskem urbarju iz leta 1574. Kršitev določb je bila prepovedana pod kaznijo 1000 zlatih dukatov.¹⁸⁵ Končno odločitev o novih mejah je morala izreči notranje avstrijska zbornica.¹⁸⁶ Z razmejitvami med kostelskim in kočevskim gospostvom spori s sosedi niso bili rešeni. Podložniki Janeza Vajkarda Auersperga (1615–1677) so kmalu po njegovem dedovanju gospostva Kočevje¹⁸⁷ avgusta 1673 zavrnili plačilo zapovedane mitnine pri prehodu skozi kostelsko mitnico pri Petrini oziroma Pirčan. Plačali so le tretjino namesto polovice tovara. Pozneje je Franc Adam baron Langenmantl s povratnico pridobil dolžni znesek, kar dokazuje, da so se razmere le uredile od časov podobnih sporov pred poldrugim stoletjem.¹⁸⁸

¹⁸² ARS, Stan.I, fasc. 295 a, š.k. 478, str. 1491–1493.

¹⁸³ ARS, Stan.I, fasc. 295 a, š.k. 478, str. 1493.

¹⁸⁴ ARS, Stan.I, fasc. 295 a, š.k. 279, str. 1917.

¹⁸⁵ Žagar, n.d., 1983, str. 49–50; Widmer, n.d., 2001, str. 203–204.

¹⁸⁶ Simonič, n.d., 1939, str. 122.

¹⁸⁷ Simonič, n.d., 1939, str. 124; Inventarium uber weillandt dess Wollgeborenen Herrn Herrn Franz Adam Langenmantl (ARS Zap.inv, lit.L, fasc. XXIX, št.27/1), str. 23–24, št. 25

¹⁸⁸ Reisp, n.d., 1990, str. 16.

23. 1. 1625 je deželno glavarstvo razsojalo o dveh hišah v trgu Kostel.¹⁸⁹ Neža Mavsar jih je imela za svojo dediščino, Wilhelm Langenmantl pa ju ni hotel izročiti.

Leta 1626 so deželni stanovi izdali dopis o različnih gospostvih na Kranjskem.¹⁹⁰ V Kostelu se je pobralo le 500 fl letnih denarnih davkov od hub, čeprav bi se ga moralo 1400 fl, glede na zapis 16. 12. 1613 pa še več. Podobno je bilo tudi na gospostvu Poljane.

28. 5. 1627 sta brata Langenmantla v Kostelu odgovorila na dopis deželnih stanov z dne 23. 5. 1627. Opravičevala sta zaostanek pri plačevanju dolgov z velikimi stroški za vzdrževanje oboroženih mož ob meji.¹⁹¹ Zatrjevala sta, da sta poslala 16 gld že pred enim mesecem, v aprilu leta 1627.

8. 8. 1628 je višji paznik iz Ljubljane naročil podružnični mitnici v Kočevju naj pazi na tihotapljenje proti luki Bakar. 4. 12. 1628 je dvorna pisarna obvestila višji davčni urad v Ljubljani, da je 8. 9. 1628 sto konj iz Kočevja in sosednjih gospostev tovorilo žito, predivo in drugo blago proti Bakru, verjetno s tihotapskimi nameni.

Po vojni s Habsburžani so Benečani 18. 8. 1629 v Bakru odšteli 12000 dukatov tihotapcem, predvsem iz Hrvaške in Kočevske. Ti naj bi zanje tihotapili žito v Bakar v skupinah po 80, 90 ali celo po 100 konj. Nazaj grede so tovorili sol. Zato je dvorna pisarna opozarjala višji davčni urad v Ljubljani, naj namesto sedanjega podružničnega davkarja Urbana Erkherja iz Kočevja nastavijo tujca, saj naj bi Erkher kot domačin popuščal svojim rojakom. Njegov prednik Caspar Erkher je bil meščan Kočevja leta 1574.¹⁹²

Po poročilu z dne 12. 9. 1629 naj bi tihotapstvo pšenice in živine naraščalo iz dneva v dan. To je bilo leto hude lakote na Kranjskem, zaradi katere so ljudje bežali na Ogrsko in celo v Turčijo.¹⁹³ Na rojstni dan sv. Marije leta 1628 je prišlo 300 tovornih konj podložnikov iz Kočevja, Kostela in Poljan. Prepeljali so pšenico v Bakar, od tod pa vino, sol in drugo brez plačila mitnine. Vino so tovorili tudi proti Benečiji. Zaradi tihotapstva je v srenji Pöffl,¹⁹⁴ prejšnje leto pa tudi v Kočevju, prišlo tudi do lakote in pomanjkanja kruha. Od kočevskega graščaka so zahtevali naj popiše vse Kočevarje, ki tovorijo pšenico mimo mitnice. Zapiše naj njihova imena, smer potovanja ter kraj nakupa in prodaje pšenice. Poročilo bodo potem vsak mesec preverjali v mitnici St. Vid pri Reki. Zaprli so Kočevarja Oswalda Stampfla iz Brige ob kostelski meji, ki je tovoril žito v Bakar in sol nazaj. Še od celjskih časov je bila mitnica v Knežji Lipi na Kočevskem, kjer jo je potrdil tudi cesar Friderik III.¹⁹⁵

Cesar je leta 1631 izdal patent o kmečkih dajatvah, ki so ga 18. 2. 1631 uveljavljali grof Thurn, Lantheri, Khisel in Petrazi. Vendar so se Kočevarji, Kostelci, Metličani in Črnomaljci upirali.¹⁹⁶ 25. 6. 1635 so v Ljubljani izdali dopis o tihotapstvu kmetov s posestev Kostel in Metlika.¹⁹⁷ 2. 7. 1635 je v Gradcu cesarski uradnik Franc Stefan Rätthe pl. Buethe sestavil poročilo o nemirnih podložnikih gospostev Kočevje, Kostel, Poljane in Metlika. Dokument je podpisal cesar Ferdinand.¹⁹⁸

¹⁸⁹ Wegen zweyer Im Markht Cosstl ligunden ... Heüser (ARS, Sodišče deželnega glavarstva za Kranjsko, kopicjalna knjiga 1625). Prva sodna instanca je tako za kmete kot za tržane pripadala zemljiškemu gospodu. Druga sodna instanca in vse pristojnosti v sporih z zemljiško gosposko pa so po prodaji Kostela Langenmantlom od vice-domskega sodišča prešle na deželno glavarstvo (Boris Golec, sporočilo 20. 8. 1998).

¹⁹⁰ ARS, Stan.I, fasc. 295 b, šk. 481, str. 1785–1801. Kostel je obravnaval dopis pod številko 19 na str. 1798–1799.

¹⁹¹ ARS, Stan.I, fasc. 495 b, šk. 481, str. 2097–2100.

¹⁹² Wolsegger, n.d., 1890, 156.

¹⁹³ Dimitz, n.d., 1875, III, str. 483.

¹⁹⁴ Morda Wolfi na hrvaški strani Kolpe.

¹⁹⁵ Georg Widmer, Bausteine zur Geschichte des Gottscheerländchens, G.Kal, 1934, str. 49–50.

¹⁹⁶ Dimitz, n.d., 1875, III, 407; Zgodovina Slovencev, CZ, 1979, str. 316.

¹⁹⁷ ARS, Stan.I, fasc. 297 a, šk. 287, str. 1969.

¹⁹⁸ ARS, Stan.I, fasc. 297 a, šk. 287, str. 2007 in 2010.

24. 4. 1631 je Langenmantl poslal iz Kostela v Ljubljano dopis o neporavnanih hubnih goldinarjih.¹⁹⁹ Kot advokata je navedel Putscharja, ki ga poznamo tudi iz drugih dopisov iz te dobe. Doktor prava Janez Putschar je leta 1629 kupil Rakovnik pri Ljubljani, umrl pa je leta 1650.²⁰⁰

6.3. Vojaški posegi proti upornikom

12. 8. 1635 sta v Gradcu cesarski uradnik Franc Stefan Rätthe pl. Buethe in sam cesar podpisala poročilo,²⁰¹ na osnovi katerega so v Ljubljani izdali ukaz baronu Heinrichu Paradeiserju naj zatre oboroženi upor podložnikov v Kostelu. H. Paradeiser je bil v tem času gospodar graščine Podsmreka pri Stični.²⁰² Bil je tudi lovski mojster na Koroškem in kranjski deželni upravitelj.²⁰³

Langenmantl je z orožjem odbil napad podložnikov na grad Kostel.²⁰⁴ Napadalci so se upirali plačevanju dajatev, predvsem hubnega goldinarja. Dopis ne omenja posebej, da bi bili puntarji uskoškega rodu. Oblasti so pritiskale nanje, da bi jih prisilile h kmečkemu življenju. Ni jih več potrebovala za obrambo meje, ki se je premaknila dlje proti jugovzhodu. Dolgoletno prigovarjanje Langenmantlom, naj s silo pripravijo podložnike k plačevanju davkov, je povzročilo oborožen upor, ki je pol stoletja pozneje graščake prisilil k prodaji Kostela.

Vicedom je 21. 8. 1635 poročal cesarju Ferdinandu v Gradec, da se kostelski podložniki z orožjem upirajo opravljanju svojih obveznosti, predvsem plačevanju davkov. Tudi župniku Sigmundu Barbu niso hoteli plačevati davka v živini. Z uporniki naj bi bil pogovor možen zgolj preko »petelina na puški«.²⁰⁵

Komisija so sestavljali: H. Paradeiser, Johan Ferdinand pl. Portia, pozneje graščak v Pazinu in Orehku, Andreas Daniel grof Barbo (u. 1639), lastnik Kostanjevice in Moravč, in Georg pl. Stemberg, graščak v Gotniku med letoma 1630–1633, ki ga je omenjal tudi dopis deželnih stanov z dne 22. 6. 1636. Pregledali so stanje in odobrili poseg vojaštva. Pri kaznovanju naj bi sodelovali tudi Hrvatje onstran meje (bržkone uskoki) in enote iz Novega mesta.²⁰⁶

Štiri dni pozneje je nadvojvoda odgovoril na vicedomov dopis.²⁰⁷ Po poročilu komisije poslani v Kostel je ugotavljal, da podložniki ne opravljajo svojih dolžnosti do gosposke in predvsem ne plačujejo davkov. Ni omenil uskoškega porekla podložnikov ali obljub o oprostitvi od davkov ob njihovi naselitvi.

Posebna skrb je veljala meji. Za ureditev razmer so si prizadevale oblasti v Novem mestu in deželni stanovi v Ljubljani. Podložnike bi bilo treba prisiliti k izpolnjevanju dolžnosti, plačilo dolga pa naj bi se odložilo v skladu z deželnimi svoboščinami.

18 dni pozneje je Paradeiser poročal o eksekucijah neimenovanih podložnikov v mestu Kočevje. S strogimi kaznimi so pomirili upore v Kostelu, Poljanah, Metliki in Črnomlju.²⁰⁸

¹⁹⁹ ARS, Stan.I, fasc. 297, šk. 483, str. 241–244.

²⁰⁰ Smole, n.d., 1982, str. 665.

²⁰¹ ARS, Stan.I, šk. 287, str. 2131 in 2134.

²⁰² Paradeiserji so imeli v začetku 17. stoletja tudi graščine: Lož, Mehovo in Novi grad pri Ilirski Bistrici (Smole, n.d., 1982, str. 323 in 657).

²⁰³ Landsverwalter (ARS, Stan.I, fasc. 297 a, šk. 287, str. 2174).

²⁰⁴ ARS, Stan.I, šk. 287, str. 2131.

²⁰⁵ ARS, Stan.I, šk. 287, str. 2152.

²⁰⁶ ARS, Stan.I, šk. 287, str. 2152.

²⁰⁷ ARS, Stan.I, šk. 287, str. 2171 in 2174.

²⁰⁸ ARS, Stan.I, šk. 287, str. 2226.

Podložniki, ki so izzvali poseg vojaštva, so bili dolžni plačati dodaten davek. Proti upornikom je maja leta 1635 uporabil štiri uskoške regimente. Podložniki so se upirali na gospodstvih na katerih so sto let prej naseljevali uskoke. Upornost je dodatno podžigalo dvigovanje davkov med tridesetletno vojno. Uskoki iz Žumberka in Krajine se niso upirali, saj so obdržali polvojaški status.²⁰⁹

26. 7. 1637 je nadvojvoda iz Gradca izdal ukaz glede desetine, oskrbe in kontribucije na gospostvih Kočevje, Kostel, Črnomelj, Metlika in Stična.²¹⁰ 9. 2. 1638 so v Ljubljani izdali izvleček ukaza osrednjega urada. Uporniki z gospostva Kostel naj bi plačali po 2 gld.²¹¹ Dopis je bil poslan v izvršbo generalnemu uradniku Georgu Višnjegorskemu.

22. 6. 1638 je deželni glavar v Ljubljani naročil oskrbniku gospostva Kostel Sabbtatiniju (Sabattiniju) naj zatre tihotapce z vojaštvom.²¹² Stemberg je bil v imenu deželnega kneza določen za komisarja vojakov pri odpravljanju tihotapske nadloge. Njegovo veličanstvo je ukazalo uradu deželnega glavarstva naj s 500 renskimi zlatniki preskrbi živež za vojake. Iz stroškov lahko ocenimo število vojakov in trajanje njihovega posega v Kostelu.

27. 1. 1640 in 28. 1. 1640 je V. pl. Moscon v Ljubljani izdal ukaz za pehotnega stotnika grofa Schweigerja glede upornih podložnikov v Kostelu, Kočevju, Poljanah ter trgu in gospostvu Ribnica.²¹³

22. 2. 1640 so deželni stanovi v Ljubljani naročili deželnemu upravitelju grofu Rudolfu Paradeiserju (u. 1647) naj z rednim vojaštvom spravi k poslušnosti kostelske podložnike. Zaslišani so bili uporni podložniki kostelskega graščaka Adama Langenmantla, ki so se morali pokoriti gospostvu. 28. 2. 1640 je vicedom izdal dva dopisa o kostelskih upornikih.²¹⁴ Kostelski podložniki so bili povezani še s Kočevarji in Poljanci. Po pregledu terena in po prenehanju nemirov naj bi vojsko razpustili in odšli iz Kostela.

Istega dne so poslali tudi dopis Leopoldu Raum(b)schüsslu, po letu 1633 graščaku v Volčjem Potoku, glede odbitkov od zastavščine gospostva Kočevje. Kočevarji so pokorno plačali kontribucijo, Kostelci le deloma, v Poljanah pa so bili še problemi. Zaradi zaostalih dajatev se je viteška vojska še zadrževala v bližini Ljubljane, preprečevala plenjenje in predpisovala kazni za krivce. Paradeiserju je bilo pisno ukazano naj v Kostelu gospodari pravično in učinkovito.

1. 3. 1640 je Raum(b)schüssl iz Kočevja odgovoril na dva dni starejše Paradeiserjevo sporočilo iz Ljubljane.²¹⁵ Obravnaval je prispevek podložnikov za župnike v: Črmošnjicah, Mozlju in Škrilju, Koprivniku ter Kočevju. To so bile kočevske fare in razen Črmošnjic tudi pod upravo kočevskega nadžupnika. Tudi v Kostelu in Poljanah je deželna gosposka skrbela za izvrševanje vseh dolžnosti in zaračunavala kontribucijo. Paradeiserjeva poročila so dobro opisovala Kostelsko polovico problematičnega področja ob Kolpi. Ustno je bilo dogovorjeno, da bodo Kostelci prispevali 300 ljudi za dela s kamnom in kovino, verjetno pri obnovi poškodovanih gradov.²¹⁶ Ob prehodu čez mitnice je bilo treba poljanske in kostelske trgovce še posebej pregledati. Z živežem so morali plačevati delo pl. Lamberga in Schweigerja.

²⁰⁹ Dimitz, n.d., 1875, III, str. 407.

²¹⁰ ARS, Stan.I, fasc. 498, šk. 489, str. 1727–1728; 12. 5. 1637 (str. 1459–1466); 20. 7. 1637 (str. 1707–1710, 1712).

²¹¹ ARS, Stan.I, fasc. 498 a, šk. 490, str. 67 in 70.

²¹² ARS, Stan.I, fasc. 498 a, šk. 490, str. 445 in 446.

²¹³ ARS, Stan.I, fasc. 299, šk. 492, str. 73 in 77.

²¹⁴ ARS, Stan.I, fasc. 299, šk. 492, str. 149–152 in 154.

²¹⁵ ARS, Stan.I, fasc. 299, šk. 492, str. 155–160.

²¹⁶ ARS, Stan.I, fasc. 299, šk. 492, str. 157.

Šest dni pozneje, 7. 3. 1640, je Leopold Raum(b)schüssl ob svojem odhodu iz Kočevja ponovno poročal Paradeiserju.²¹⁷ Oskrbnika Kostela in Poljan sta morala oddati poročilo o podložnikih, terjatvah in računih za vojaški poseg ob uporu. Paradeiser je izdal ukaz za kaznovanje upornikov, ki so jih prenočili v Ribnici in jih nato odpeljali v Ljubljano. Za en mesec je podaljšal službovanje Raum(b)schüssla in pehotnega stotnika Schweigerja, ki pa ni imel več pravice do uporabe vojaškega sluge kočevskega grofa Jurija Jerneja (Bartolomeja) Khisla. Z vojaštvom so »ustrahovali, pokorili in kaznovali ropanje in zaslepljenost«, njihove stroške pa je povrnil visoki urad.

Leta 1640 so se podložniki v Kostelu, Poljanah, Metliki in Črnomlju skupaj z Ribničani puntali zoper zemljiško gospodo, proti kateri so se leta 1661 uprli še Kostelci sami.²¹⁸ Med letoma 1633–1646 so se uprli tudi podložniki samostana Stična. Za upore je bilo temeljnega pomena, da se je med podložniki našel nekdo, ki je znal spraviti obtožbe zoper gospostvo do oblasti v Gradec in Ljubljano,²¹⁹ vendar podatkov o takšni osebi v Kostelu ni.

11. 12. 1641 so deželni stanovni iz Ljubljane opominjali dediče Wilhelma (sic!) Langenmantla naj plačajo davke in glavnico za leti 1640 in 1641.²²⁰ Pismo je bilo verjetno naslovljeno na njegovega sina Franca Adama.

4. 9. 1645 so v Ljubljani prešteli osebe, ki so bile na posameznih gospostvih dolžna opravljati deželno tlako.²²¹ V gospostvu Kostel je bilo takih oseb 30, v Ložu s Snežnikom 50 v Postojni pa 54.

6.4. Obnova kostelske mitnice

Kostelsko mitnico je imel leta 1504 v zakupu pl.Pranberger.²²² Konec 15. stoletja je grof Zrinjski v Zamostu na hrvaški strani Čabranke pri Osilnici postavil mitnico. V Osilnici je kočevski grof postavil svojo mitnico s stražo. Kostelska mitnica je bila v času turških vojn sredi 16. stoletja opuščena, saj sta kočevski mestni svet in sodnik leta 1586 svetovala vicedomu postavitve paznikov ob prehodu čez Kolpo v Kostelu zaradi plačila mitniških pristojbin. Vendar zaradi pomanjkanja mitniškega osebja ni bilo učinkovitih ukrepov proti tihotapstvu skozi Kostel vse do 17. stoletja.²²³

6. 7. 1612 so mitničarji že pobirali davek od podložnikov pri prevozu lesa ter pri tvorjenju žita in vina čez Kolpo. Podložniki so tedaj gradili mitnico,²²⁴ verjetno prav tam, kjer so leta 1680 pozidali današnji »Avžlak«.

21. 2. 1648 in 1. 3. 1648 je mitničar pri Sv.Vidu nad Reko grof Adam Zupantschitsch poslal dopis o tihotapljenju žita in soli podložnikov Franca Adama Langenmantla.²²⁵ V dopisu so bile pozneje z drugo pisavo in podobnim enakim črnilom popravljene nepravilno zapisane tujke, npr. Boloina v Bolognia.

²¹⁷ ARS, Stan.I, fasc. 299, šk. 492, str. 165–168.

²¹⁸ Bogo Grafenauer, Razredni boji agrarnega prebivalstva, v zborniku: Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, 1980, str. 504; Zgodovina Slovencev, CZ, 1979, str. 317.

²¹⁹ Mlinarič, n.d., 1995, str. 539–541.

²²⁰ ARS, Stan.I, fasc. 299, šk. 492, str. 1839–1840.

²²¹ ARS, Stan.I, fasc. 300, šk. 498, str. 2172–2176 in 2193.

²²² Gestrin, n.d., 1982, str. 95; Južnič, n.d., 2001, str. 35.

²²³ Žagar, n.d., str. 102, 104 in 107; ARS, Stan.I, fasc. 301 a, šk. 506, str. 153.

²²⁴ ARS, Vic. šk. 75, II–3.

²²⁵ ARS, Stan.I, fasc. 300 b, šk. 502, str. 119–121 in str. 147–150.

Po virih visoke dvorne komore in Hansa Georga Pasorelija z mitnice v Ljubljani so podložniki za vojvodo iz Modene nakupovali pod roko pri Judih.²²⁶ Zato je bila ukazana preiskava v tujini.

Opisali so promet živeža iz Dolenjske in Hrvaške. Kostelski podložniki so tovorili žito v Bakar in od tam dovažali sol. Živež so tovorili Petru Zrinjskemu, ki je bil med letoma 1649–1670 gospodar Bakra, med letoma 1654–1667 pa tudi Kostanjevice na Dolenjskem.²²⁷ Bakar je bil do Zrinjsko-Frankopanske zarote svobodno mesto Zrinjskih in ni bil pod habsburško upravo tako kot Reka.²²⁸

Tihotapili so tudi v bližnjo Italijo ter v druge tuje dežele. Tako so prepeljali 800 beneških starov pšenice v Bologno. Tam so jih zasačili in jim zaračunali kazen zaradi sklepanja pogodbe za prodajo žita. Po cesarskem ukazu so pripravili krivce in kaznovali judovske žitne posrednike. Če se mera v sto letih ni bistveno spremenila, so leta 1648 tihotapili okoli 64.000 l žita za Bologno.²²⁹

Dolenjci, Hrvatje in Kostelci so kljub kaznim nadaljevali s tovorjenjem žita v Bakar. Tja so ob neki priliki prepeljali 400 starov žita, ne da bi ga prijavili pri carinskem uradu Sv.Vida. Žito je prevzel Anton Jakob Corso.²³⁰ Pri prevozu žita je z Langenmantlom in njegovimi podložniki sodeloval tudi grof Zrinjski. Od morja so tihotapili sol po skrivnih poteh. Zato jih je treba kaznovati z visokimi denarnimi kaznimi, saj so si preko svobodnega pristanišča Bakar Dolenjska in Slovenska marka izogibali plačilu doklad pri mitnici Sv.Vida nad Reko. Žid pl.Trust je od tihotapev kupoval tudi po 800 starov žita naenkrat. Oskrbnik iz Pazina je poročal o tihotapljenju 700 starov žita v Italijo. Zato so z mitnice Sv.Vida zahtevali, da je treba o početju Langenmantla in njegovih podložnikov poročati na višji carinski urad v Ljubljani.²³¹

Grašček naj bi podpiral kostelske tihotapce.²³² Žita so 21. 2. 1648 prepeljali v Bakar, kjer so ga prevzeli Židje. Novembra leta 1647 so v Bakru po dogovoru dvakrat naložili svoje ovce in jih z ladjami peljali za Dubrovnik.

4. 5. 1651 je cesar Leopold v Gradcu izdal ukaz za preprečevanje tihotapstva kostelskih in metliških podložnikov, ki so tihotapili blago v pristanišča Bakar in Bakarac ter v Italijo. V Kostelu in v Metliki naj postavijo podružnična carinska urada Sv.Vida nad Reko, da bi preprečevali nedovoljeno trgovino.²³³

4. 6. 1651 je W. Zupantschitsch, carinski uradnik na Reki, poslal poročilo s predlogom za (ponovno) ustanovitev podružničnih mitnic v Kostelu in Metliki višjemu mitničarju Gašparju Khuschlandu v Ljubljano.²³⁴

Reški uradnik W. Zupantschitsch je 4. 6. 1651 poročal, da podložniki tihotapijo v Bakar lesene skodle, veliko žita, veliko in majhno živino, surovi lan, med, baker in druga živila iz tujih dežel. Iz Bakra odvažajo skozi Hrvaško ovce in sol ter tako delajo škodo cesarskemu kameralnemu uradu. Trgovino v svobodni luki Bakar v posesti grofov Zrinjskih bi bilo treba prepovedati in podrediti carinskim dokladam. Kostelskim podložnikom bi bilo treba prepovedati zadrževanje v pristanišču, kjer dobivajo blago. V Kostelu in Metliki bi bilo treba postaviti podružnična carinska urada. Zdaj tamkajšnji ljudje tovorijo sol brez dovoljenja

²²⁶ ARS, Stan.I, fasc. 300 b, šk. 502, str. 119.

²²⁷ Laszowski, n.d., 1923, str. 142; Smole, n.d., 1982, str. 233.

²²⁸ Žagar, n.d., str. 104 pomotoma navaja Frankopane kot gospodarje Bakra konec 16. stoletja.

²²⁹ Beneški star je okoli leta 1528 meril 83,32 l (Kos, n.d., 1991, str. 169 in 172).

²³⁰ ARS, Stan.I, fasc. 300 b, šk. 502, str. 127.

²³¹ ARS, Stan.I, fasc. 300 b, šk. 502, str. 121.

²³² Žagar, n.d., str. 103.

²³³ ARS, Stan.I, fasc. 301 a, šk. 506, str. 115.

²³⁴ ARS, Stan.I, fasc. 301 a, šk. 506, str. 139–140. Pl. Gašper Khuschlan je leta 1633 kupil Zablate v Brezovici pri Ljubljani, naslednje leto pa Baumkriechthum pri Vipavi (Smole, n.d., 1982, str. 72, 547).

habsburških carinskih uradov iz Bakra skozi gozd Javornik in Hrvaško; sol bi sicer obdavčili na Karlovškem mostu. S tem vsekakor nastajajo dodatni stroški. Grofu Zrinjskemu naj se ne dovoli prosto tovorjenje skozi mitnice in carine do njegovih luk. Zaradi visoke vrednosti soli je treba upornemu grofu Zrinjskemu zagroziti s pisnim opominom, da bo uredil carino in mitnico v svojih pristaniščih. Preko carinskega urada Sv. Vida nad Reko je treba preprečiti motečo trgovino Kostelcev v luki Bakar s soljo, žitom in drugo robo, za katero je določeno plačilo pristojbin. Zato je nujno potrebno na Travi ali Na Tranči med Bakrom in Ribnico prisiliti kostelske tovornike k plačevanju doklad.

Gašpar Khuschland je deset dni pozneje v Ljubljani podpisal sprejemnico za pismo z Reke. Še isti dan so v Ljubljani izdali poročilo o tihotapstvu podložnikov gospostev Kočevje, Kostel in Metlika čez hrvaško mejo.²³⁵ Tihotapili so: veliko žita, živino, surovi lan, med, baker in druga živila, ki so bila sicer podvržena carinjenju. Posebno veliko soli so prevažali skozi Hrvaško, ne da bi plačevali pristojbine.

Od višjega nakladnika Janeza Jurija pl. Posarellija²³⁶ so zahtevali ukrepanje proti nedovoljenemu prevažanju živil skozi Hrvaško po cestah proti luki Bakar. Ukrepal naj bi tudi v Kočevju, Kostelu, Metliki in drugih mestih in vaseh ob habsburški meji. Prehode naj redno brani in naj poroča o uspehu. Nadzira naj Kostelce in Kočevjarje in uredi podružnične urade, ki se bodo lahko branili z orožjem. Nikomur ne bo omogočen prehod brez carinskega potrdila Sv. Vida nad Reko. Tudi sodniki bodo sodelovali pri iskanju ljudi za namestitev v podružničnem uradu Metlika, saj je tudi mitnico v Kostelu zakupil kočevski mestni sodnik. O tovorjenju soli po Hrvaškem skozi gozd Javornik bodo poročali na Karlovški most in v Metliko in izsilili pokorščino z orožjem.

17. 6. 1651 so v Ljubljani izdali poročilo o tihotapstvu podložnikov gospostva Kostel čez hrvaško mejo v Bakar in o ustanovitvi novih carinskih podružnic.²³⁷ Kostelskim podložnikom je treba preprečiti tihotapstvo z ustanovitvijo podružničnih carinskih uradov v Kostelu in Metliki v skladu s cesarskim ukazom z dne 4. 5. 1651. Tod se tihotapi veliko žita, majhne in velike živine, surovega lanu, meda, bakra in drugih živil, ki se sicer carinijo. Tihotapi se skozi Hrvaško preko posesti grofa Zrinjskega na škodo cesarskih mitnic. Trgovci bi morali plačevati pristojbine pri St. Vidu, kjer naj bi od vsakega izterjali plačilo. Zrinjskim bi dajali tretjino pristojbin od prehoda pri Sv. Vidu. S tem bi preprečili tovorjenje iz Bakra skozi Hrvaško in Travo do Ribnice. Od Metlike proti Kostelu, v gozdu Javornik in na Karlovškem mostu čez Kolpo proti Ribnici je treba vzpostaviti oblast z delovanjem na Travi nad Čabrom.

V južnem podružničnem uradu ponovno ustanovljene mitnice pri Kostelu je njen zakupnik Luka Peer, mestni sodnik iz Kočevja od leta 1643,²³⁸ pomagal vzpostaviti nadzor visoke dvorne pisarne nad tihotapljenjem proti Bakru iz obmejnih krajev Kočevja, Kostela in Metlike. Peerov prednik Mathe Peer je 9. 5. 1594 tovoril 2 kadana soli in plačal 17 kr 1 den reški mitnici, Martin Peer pa je bil 19. 1. 1614 že kočevski mestni sodnik.²³⁹ Peeri so ostali zakupniki mitnice tudi pozneje, vendar so bili zaradi tihotapstva večkrat prikrajšani za dohodek.²⁴⁰ Carinska vojna za Bakar se je končala šele z Zrinjsko-Frankopansko zaroto. Kostelci pa se donosnemu tihotapstvu seveda tudi pozneje niso odrekli.

²³⁵ ARS, Stan.I, fasc. 301 a, šk. 506, str. 141–146.

²³⁶ Lastnika gospostva Groblje od leta 1630 in Volčjega Potoka od leta 1647 do smrti leta 1654 (Smole, n.d., 1982, str. 536).

²³⁷ ARS, Stan.I, fasc. 301 a, šk. 506, str. 151–154.

²³⁸ Žagar, n.d., 1983, str. 107.

²³⁹ Gestrin, n.d., 1972, str. 280 in 311; Widmer, n.d., 2001, str. 170.

²⁴⁰ Žagar, n.d., str. 104 in 107; ARS, Stan.I, fasc. 301a, šk. 506, str. 153.

7. Zaključek

Za obdobje protireformacije je ohranjeno razmeroma veliko kratkih poročil o gospostvu Kostel. Pokažejo nam, kako se je obmejna pokrajina mukoma izvila iz strahotnih razdejanj turških vojn in si postopoma opomogla med tridesetletno vojno. Iz nemirnega obmejnega prebivalstva so se Kostelci uspešno razvili v nosilce trgovine s svobodnimi pristanišči Zrinjskih, ki je v očeh habsburških oblastnikov seveda veljala za tihotapstvo. Naselitev Kostela se je ustalila in se ni posebno spreminjala v naslednjih 300 letih do 20. stoletja.

8. Uporabljene okrajšave

ARS = Arhiv Republike Slovenije v Ljubljani.

Dež.glav. = II. Arhivi vrhovnih organov oblasti za Kranjsko, Deželno glavarstvo.

Stan. = Arhiv deželnih stanov za Kranjsko.

Vic. = Arhiv vicedomskega urada za Kranjsko.

n.d. = Navedeno delo, velja tudi za dela citirana v ZČ 53/3 (1999) str. 295–323 in v ZČ 55/5 (2001) str. 23–60.

SLA-H = Steiermärkischen Landesarchiv Graz, Sachabteilung der Hofkammer.

S u m m a r y

Kostel between the last turkish attacks and the conspiracy of Zriny-Frankopan

Stanislav Južnič

By using some archival sources for the first time we described the conditions at the Kostel manor in the century after the last Turkish attacks. There are no compete urbars preserved for that era and we used the mosaic of sources preserved in archives of the Estates General and Viceroy of Carniola in Ljubljana, and the Provincial Government Archive in Graz.

With the collection of reports about the last Turkish attacks, defense, smuggling, taxes and migrations we painted the picture about Kostelan economy that painfully raised from the disaster during Turkish wars. We researched how the defense activities of the Kostelan leaseholder influenced his subjects. We described more peaceful time when Langnmantls bought Kostel and tried to build up a successful economy. We proved that the comparatively great number of Kostelan packhorses enabled them to smuggle goods to the seaside and back. Kostel became an important center of the illegal trade.

The preserved sources helped us to light up the relations of Kostelans with their Gottschee and Croatian neighbors. After the Turkish wars there was more sharpness in their relations and the strict measure of the border became the need of the day.